

UNIVERZITA KARLOVA

Právnická fakulta

Ondřej Sehnal

**Ústavní vývoj vybraných států střední Evropy v
letech 1945 - 1990**

Diplomová práce

Vedoucí diplomové práce: JUDr. Jiří Šouša, Ph.D.

Katedra: Katedra právních dějin

Datum vypracování práce (uzavření rukopisu): 10. listopadu 2019

Prohlašuji, že jsem předkládanou diplomovou práci vypracoval samostatně, že všechny použité zdroje byly řádně uvedeny a že práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Dále prohlašuji, že vlastní text této práce včetně poznámek pod čarou má 154 453 znaků včetně mezer.

V Praze dne 10. listopadu 2019

Ondřej Sehnal

Rád bych na tomto místě poděkoval své rodině a zejména manželce za veškerou podporu a trpělivost. Zvláštní věnování patří mé drahé tchýni Klarisce, která náhle zesnula před dokončením této práce.

1. ÚVOD	1
2. POVÁLEČNÝ VÝVOJ V NĚMECKU	2
2.1. Rozdělení okupačních zón.....	2
3. NĚMECKÁ SPOLKOVÁ REPUBLIKA	6
3.1. Základní zákon z roku 1949.....	6
3.1.1 Obsah Základního zákona.....	7
3.1.2 Spolkový sněm (Bundestag).....	8
3.1.3 Spolková rada (Bundesrat).....	9
3.1.4 Spolkový prezident (Bundespräsident).....	10
3.1.5 Spolková vláda (Bundesregierung).....	10
3.1.6 Spolkový ústavní soud (Bundesverfassungsgericht).....	11
3.2. Okupační statut a Generální smlouva.....	11
3.3. Konrad Adenauer.....	13
3.4. Změny Základního zákona.....	14
4. NĚMECKÁ DEMOKRATICKÁ REPUBLIKA	16
4.1. Ústava Německé demokratické republiky ze dne 7. října 1949.....	16
4.1.1 Obsah Ústavy Německé demokratické republiky ze dne 7. října 1949.....	16
4.1.2 Komora lidu (Volkskammer).....	17
4.1.3 Komora zemí (Länderkammer).....	18
4.1.4 Vláda republiky (Regierung der Republik).....	18
4.1.5 Prezident republiky.....	18
4.1.6 Postavení jednotlivých zemí v rámci Německé demokratické republiky.....	18
4.2. Národní fronta.....	19
4.3. Změny ústavy Německé demokratické republiky z roku 1949.....	20
4.3.1 Státní rada ve světle novely z roku 1960.....	21
4.4. Ústava Německé demokratické republiky z roku 1968.....	21
4.4.1 Obsah Ústavy Německé demokratické republiky z roku 1968.....	22
4.4.2 Komora lidu.....	23
4.4.3 Státní rada.....	24
4.4.4 Rada ministrů.....	24
4.5. Novelizace Ústavy Německé demokratické republiky z roku 1974.....	24
4.6. Struktura politického systému.....	25
4.7. Cesta ke znovusjednocení Německa.....	26
4.8. Sjednocení Německa.....	27
4.8.1 Smlouva o sjednocení.....	29
4.8.2 Návrh celoněmecké ústavy.....	30
5. ÚSTAVNĚPRÁVNÍ VÝVOJ POLSKA	32
5.1. Vývoj po roce 1945 a referendum v roce 1946.....	32

5.2. Parlamentní volby 1947	33
5.3. Ústavodárný Sejm	34
5.4. Ústavní zákon z 19. února 1947 – tzv. „Malá ústava“	35
5.4.1 Ústavní poměry dle Malé ústavy	35
5.5. Ústavně právní vývoj v letech 1952 – 1989	37
5.5.1 Přípravy Ústavy z roku 1952	37
5.5.2 Obsah ústavy z 22. července 1952	38
5.5.3 Dělbba moci v Ústavě z 22. července 1952	40
5.5.4 Sejm	40
5.5.5 Státní rada	41
5.5.6 Vláda	41
5.6. Novelizace ústavy po roce 1952	42
5.6.1 Změna ústavy z roku 1976	42
5.6.2 Další ústavní změny	43
5.6.3 Hospodářská liberalizace	44
5.7. Válečný stav v roce 1981	46
5.7.1 Direktoriát	47
5.7.2 Důsledky vyhlášení válečného stavu	48
5.8. Vývoj od roku 1989	49
5.8.1 Přeměna státního zřízení v roce 1989	50
5.8.2 Ústavní vývoj od roku 1989	51
6. POSTAVENÍ A ROLE CÍRKVÍ V NDR, SRN A POLSKU	53
6.1. Postavení a role církví v NDR	53
6.1.1 Ústavní rámec	53
6.1.2 Postavení církví ve společnosti	54
6.2. Postavení a role církví v SRN	56
6.2.1 Ústavní rámec	56
6.2.2 Postavení církví ve společnosti	57
6.3. Postavení a role církví v Polsku	59
6.3.1 Ústavní rámec	59
6.3.2 Postavení církví ve společnosti	60
6.3.3 Problematika nových území	60
6.3.4 Situace na východě	61
7. ZÁVĚR	63
SEZNAM CITOVANÉ A POUŽITÉ LITERATURY A DALŠÍCH ZDROJŮ	65
ABSTRAKT	72
ABSTRACT	73

1. Úvod

Dvacáté století bylo v kontextu dějin obdobím zcela zásadního významu, obdobím, kdy se odehrála celá řada událostí, které ovlivnily budoucí vývoj na několik desítek let dopředu. Poté, co se svět vzpamatovával z hrůz první světové války, nenápadně se začalo rodit podhoubí, které vyústilo až v druhou světovou válku. Na jejím konci, po porážce a kapitulaci Německa, vyvstala řada otázek ve vztahu k budoucímu vývoji. V kontextu této práce bylo jednou z nejdůležitějších otázek, jak se postavit k poraženému Německu a jakým směrem se bude ubírat vývoj ve střední Evropě. Rozhodovat o této záležitosti se snažily jak západní mocnosti, zejména Spojené státy americké, Velká Británie a Francie, tedy země s dlouhou demokratickou tradicí, tak jejich východní protipól v podobě totalitního Sovětského svazu.

Obzvláště ožehavá byla otázka rozdělení v případě Německa, které bylo po porážce obsazeno vojsky uvedených mocností a bylo tudíž nutné definovat sféry vlivu jednotlivých zemí. Právě toto rozdělení sehrálo klíčovou roli v budoucím vývoji dvou německých států, jehož zachycení v rovině ústavněprávní je cílem této práce.

Neméně dramatickým vývojem prošlo i Polsko. To mělo za druhé světové války v evropském kontextu unikátní vývoj a od řady okupovaných států se lišilo tím, že nikdy nepředstavovalo kolaborantský stát. Žádný z orgánů nacistického Německa nenabídl polským politickým představitelům spolupráci a stejně tak Poláci nenabídlí oficiálně žádnou spolupráci Německu.

Tato práce má za cíl zachytit vývoj po druhé světové válce v ústavněprávní rovině v západním a východním Německu a Polsku až do roku 1990, a zasadit jej do kontextu politické a společenské roviny. S ohledem na povahu politických režimů v socialistickém východním Německu a Polsku v kontrastu s demokratickým režimem Německa západního se pak práce v samostatné kapitole věnuje postavení církví, a to jak z hlediska jejich zakotvení v ústavních dokumentech, tak z hlediska jejich faktické role ve společnosti.

Při tvorbě této práce jsem vycházel z literatury jak z české, tak ze značné části rovněž z literatury cizojazyčné, zejména v jazyce anglickém a německém. Nosným zdrojem pro tuto práci pak byly uvedené právní předpisy, z většiny ústavněprávního charakteru. V případech, kdy literatura pojednávala o některém z právních předpisů, jsem takové informace vždy důsledně porovnával s faktickým zněním takových předpisů. Za podstatný zdroj pak rovněž sloužila celá řada mezinárodních smluv.

2. Poválečný vývoj v Německu

Druhá světová válka byla rozpoutána Německem spolu s jeho spojenci, zejména Itálií a Japonskem¹ a oficiálně vypukla 1. září 1939, když Německo napadlo Polsko².

V Evropě skončila druhá světová válka podepsáním bezpodmínečné kapitulace Německa zástupci vrchního velení Wehrmachtu 7. května 1945 v Remeši a následně 8. května 1945 v Berlíně. Německo zůstalo zcela zdecimované, německý národ měl přes šest milionů mrtvých zahynuvších na válečné frontě, při náletech nebo v koncentračních táborech. Celá jedna třetina národního majetku byla zničena a 25 milionů Němců přišlo o střechu nad hlavou, přičemž bylo zničeno přibližně patnáct procent bytového fondu. Obnova Německa tak byla nejnaléhavějším úkolem nejen pro domácí obyvatelstvo, ale i pro spojenecké okupační úřady³. Již během války byla vypracována celá řada návrhů týkající se budoucnosti Německa po jeho porážce. Názory jednotlivých zemí se však poměrně značně lišily – mezi návrhy se objevovaly snahy o spojení a centralizaci Německa, či naopak o jeho roztržštění na množství malých států v úmyslu zabránit tak případným hrozbám. Názorová nejednotnost pak byla zřejmá i mezi Američany a Brity, resp. mezi americkým prezidentem Franklinem Rooseveltem a britským premiérem Winstonem Churchillem. Zásadně jiné postoje od výše uvedených mocností pak zaujímal Sovětský svaz v čele s Josifem Vissarionovičem Stalinem. Jeden z válečných návrhů, který byl skutečně po válce uveden v život, byla dohoda o okupačních zónách, která následně měla rozhodující vliv na poválečný vývoj.

2.1. Rozdělení okupačních zón

V září 1943 navrhl podvýbor pro poválečný vývoj mapu okupačních zón, kterou následně v lednu 1944 předložil evropskému poradnímu výboru v Londýně. V únoru 1944 pak s návrhem vyjádřil souhlas i Sovětský svaz⁴. Návrh této mapy zahrnoval tři okupační zóny. V září 1944 bylo dále rozhodnuto o rozdělení Berlína na čtyři sféry vlivu a zanedlouho poté byla ustanovena kontrolní komise pro koordinaci spojeneckých okupačních plánů⁵. Na konferencích v Teheránu (28. listopadu až 1. prosince 1943) a Jaltě (4. – 11. února 1945) byly dojednány poměrně

¹ MÜLLER, Helmut M., Hanna VOLLRATH, Karl-Friedrich KRIEGER a Ivona ŘEZANKOVÁ. Dějiny Německa. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995. Dějiny států. ISBN 80-7106-125-5, str. 281.

² MÜLLER, Helmut M., Hanna VOLLRATH, Karl-Friedrich KRIEGER a Ivona ŘEZANKOVÁ 1995 op. cit., str. 264.

³ WEBER, Hermann a Jan DOBEŠ. Dějiny NDR. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003, Dějiny států. ISBN 80-7106-558-7, str. 15.

⁴ FULBROOK, Mary. Dějiny moderního Německa: od roku 1918 po současnost. Praha: Grada, 2010. D. ISBN 978-80-247-3104-9, str. 110.

⁵ FULBROOK 2010, op. cit.

nekonkrétní dohody týkající se nutnosti demilitarizovat, denacifikovat a demokratizovat Německo. V Teheránu byly například blíže dohodnuty základní rysy operace Overlord a jejího vedení⁶. Relativně obecným výstupem pak byla Teheránská deklarace z 1. prosince 1943⁷. Na druhé zmíněné konferenci dále mj. bylo dojednáno, že okupační zóna bude přidělena i Francii⁸. Zároveň se objevily obavy ze způsobu rozdělení, zejména pak z vlivu Sovětského svazu. Dle dohod byly zóny určeny tak, aby rovnovážně rozdělovaly obyvatelstvo Německa, což mělo za následek, že sovětská, nepřiliš hustě osídlená okupační zóna měla zdaleka největší rozlohu. Z toho vyplynuly pochybnosti, zda Sovětský svaz určené hranice dodrží a nebude se pokoušet o postup hlouběji do německého území. K tomu však nedošlo, naopak právě Spojené státy americké a Velká Británie měly problém s řádným dodržováním stanovených hranic. Spojené státy i Velká Británie rovněž doufaly, že francouzská okupační zóna bude odštěpena z největší zóny, tedy sovětské⁹. To se však také nestalo a francouzská okupační zóna byla odkrojena ze západního teritoria v jihozápadní části Německa. Problémům se nevyhnula ani konference v Postupimi konaná ve dnech 17. července až 2. srpna 1945, navzdory kapitulaci Německa totiž neexistoval žádný německý orgán dostatečně kompetentní k uzavření mírových smluv, a tudíž byl výsledek postupimské konference opět poměrně nekonkrétní, opakující formuli demilitarizace, denacifikace a demokratizace Německa¹⁰. Jablkem sváru se stala výše reparací a určení německo – polské hranice. Ta nakonec byla dle sovětské interpretace určena západním břehem řeky Nisy, tedy ve prospěch Polska. Tím měla být Polsku kompenzována území na východě Polska, která byla zabrána Sovětským svazem na základě Ribbentrop – Molotovova paktu z roku 1939.

Území Německa tak bylo rozděleno na čtyři okupační zóny – sovětskou na východě (na jejímž území se nacházel Berlín), americkou na jihu, britskou na severozápadě a francouzskou na jihozápadě. Způsob, jakým se s jednotlivými okupačními zónami zacházelo, se v každé zóně významně liší. Nejen ve vztahu Sovětského svazu a západních mocností, avšak i britské a americké způsoby se navzájem lišily. Co víc, nejednotné byly i postupy uvnitř jednotlivých zón. Příkladem budiž i tzv. direktiva JCS 1067, celým názvem Direktiva vrchnímu veliteli okupačních sil Spojených států o vojenské vládě v Německu (Directive to Commander in Chief of United States Forces of Occupation Regarding the Military Government of Germany), aplikovaná v americké

⁶ Například při druhém zasedání dne 29. listopadu 1943; Teherán, Jalta, Postupim: sborník dokumentů. 1973. Praha: Svoboda, str. 56.

⁷ Teherán, Jalta, Postupim: sborník dokumentů 1973, op. cit., str. 88.

⁸ Komuniké o konferenci představitelů spojeneckých mocností – Sovětského svazu, Spojených států amerických a Velké Británie na Krymu; Teherán, Jalta, Postupim: sborník dokumentů. 1973. Praha: Svoboda, str. 163.

⁹ FULBROOK 2010, op. cit.

¹⁰ FULBROOK 2010, op. cit.

okupační zóně. Tato direktiva byla vydána dne 26. dubna 1945 Výborem náčelníků generálních štábů Spojených států amerických¹¹. Dokument byl mimo úvodní nastínění účelu a předmětu direktivy rozdělen do tří hlavních částí a obsahoval celkem 52 článků. První část se zabývala obecnými a politickými tématy (General and Political) a stanovila základní zásady a cíle vojenské vlády v Německu. Direktiva například v článku 4 první části uváděla, že „*Německo nebude okupováno za účelem osvobození, ale jako poražený nepřátelský národ*“¹², a že „*cílem není útlak, ale obsazení Německa za účelem uskutečnění určitých důležitých spojeneckých cílů*“¹³. Hlavním spojeneckým cílem pak bylo zabránit tomu, aby se Německo znovu stalo hrozbou pro světový mír. Dalšími tématy první části byla například denacifikace či vzdělávání. Druhá část se zabývala hospodářstvím (Economic) a obsahovala mj. pokyny k zabránění výroby či dovozu zbraní a střeliva nebo například obsahovala články týkající se zamezení hladomoru a nemocí obyvatelstva. Poslední část se pak týkala financí (Finance) a upravovala kupříkladu problematiku vyplácení důchodů, devizových transakcí či platidel. Tento prvotní dokument obsahující však byl ve své podstatě nehomogenní směsí protichůdných politických směrů a relativně nesystematicky upravoval velké množství oblastí.

Rozdíl mezi britským a americkým způsobem správy okupovaných území byl zase způsoben zejména skutečností, že ačkoliv byla britská politika do značné míry ovlivněna tou americkou, britská vojenská vláda v okupační zóně britské politiky převážila¹⁴. Sovětský svaz pak ve své okupační zóně prosazoval politiku značně osobitou, vyznačující se nezaměnitelným sovětským rukopisem, čemuž se budu věnovat později v této práci. Západní mocnosti byly v prosazování politických názorů na německou reorganizaci podstatně umírněnější, nikoliv však méně důležité. Vznik politických stran byl povolen v reakci na komunistické aktivity v sovětské zóně, a jejich zakládání bylo striktně kontrolováno a povolovaly se pouze strany demokratického smýšlení. V západních okupačních zónách tak byla znovu založena silně antikomunistická Sociálnědemokratická strana Německa - SPD (Sozialdemokratische Partei Deutschlands, navzdory spojení východoněmecké frakce SPD s Komunistickou stranou Německa - KPD - Kommunistische Partei Deutschlands), Křesťansko-sociální unie – CSU (Christlich-Soziale Union), a dále několik menších liberálních stran, které se následně spojily v Svobodnou demokratickou stranu – FDP (Freie Demokratische Partei), symbolizovanou pravicovou politikou

¹¹ Joint Chiefs of Staff, odtud zkratka JCS.

¹² Directive to Commander in Chief of United States Forces of Occupation Regarding the Military Government of Germany ze dne 26. dubna 1945, čl. 4 písm. b.

¹³ Directive to Commander in Chief of United States Forces of Occupation Regarding the Military Government of Germany ze dne 26. dubna 1945, op. cit.

¹⁴ FULBROOK 2010, op. cit., str. 112.

cílenou na podporu podnikání. Dále existovalo značné množství malých politických stran, významných často pouze na lokálních politických scénách.

Ještě před samotným koncem druhé světové války, v dubnu 1945 byla do budoucí sovětské okupační zóny nasazena skupina německých komunistů v čele s Walterem Ulbrichem, v pozdějších fázích klíčovou postavou vývoje Německé demokratické republiky. Primárním úkolem sovětské administrativy v zóně bylo zejména zajistit vydání povolení pro činnost politických stran a pojistit tak činnost Německé komunistické strany – KPD (Kommunistische Partei Deutschlands). Ta vyvíjela snahy o získání klíčových pozic v místní samosprávě, často prostřednictvím místních uznávaných osob – nekomunistů, které dosazovali na formální pozice bez reálné moci (často například starosta), přičemž sami se chopili funkcí stěžejních. Navzdory privilegované pozici se však ani KPD nevyhnuly vnitřní rozpory mezi radikálním stalinistickým křídlem představovaným moskevskou frakcí a křídlem humanističtějšího komunismu¹⁵.

Dalšími stranami založenými a fungujícími v sovětské okupační zóně byla kromě KPD a SPD ještě Křesťansko demokratická unie – CDU (Christlich Demokratische Union Deutschlands) a Liberálnědemokratická strana Německa – LDPD (Liberal-Demokratische Partei Deutschlands). Dvě posledně jmenované, zpočátku nezávislé strany se později s vytvořením NDR staly pouze komunistickými loutkami. Kromě nich pak existovaly ještě účelově loutkové strany, a sice pravicově nacionalisticky smýšlející Národně-demokratická strana Německa – NDPD (National-Demokratische Partei Deutschlands) a na venkov cílící Demokratická zemědělská strana – DBD (Demokratische Bauernpartei Deutschlands).

V dubnu roku 1946 pak došlo k velmi kontroverznímu spojení SPD a KPD, na základě kterého vznikla Sjednocená socialistická strana Německa – SED (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands). SED pak měla klíčový vliv na celý budoucí vývoj ve východním Německu. Krátce po sjednocení do SED byla udržována jakási rovnováha mezi bývalými členy KPD a SPD, avšak v průběhu let byli sociální demokraté utlačováni a v podstatě vytlačeni, až komunisté fakticky SED ovládli. Ta se pak stala pod sovětskou okupací nástrojem k prosazování sovětské politiky a demokracie stříhu marxisticko-leninistického.

¹⁵ FULBROOK 2010, op. cit., str. 114.

3. Německá spolková republika

3.1. Základní zákon z roku 1949

V počátcích studené války dospěli Britové a Američané k názoru, že bude nevyhnutelné vytvořit samostatný západoněmecký stát. Zprvu odmítavý postoj Francie v této záležitosti byl nakonec překonán na konferenci šesti států, která se konala od 23. února do 5. března a od 20. dubna do 1. června 1948 v Londýně. Této konferenci se zúčastnily Spojené státy americké, Francie a Velká Británie, jakožto státy představující západní okupační mocnosti, a dále Belgie, Nizozemsko a Lucembursko, a to kvůli jejich úloze sousedů Německa. Výstupy z této konference byly základem pro tzv. Frankfurtské dokumenty, které byly předány představitelům západoněmeckých zemí 1. července 1948. Frankfurtské dokumenty¹⁶ kromě jiného vyzývaly ke svolání ústavodárného Národního shromáždění, které se mělo sejít nejpozději 1. září 1948. Následně byl vyhlášen okupační statut, kterým byly upraveny klíčové vztahy mezi budoucí německou vládou a okupačními mocnostmi. 8. – 10. července 1948 se v Koblenzi uskutečnilo zasedání ministerských předsedů, kteří vydali stanovisko kladoucí důraz na zabránění „prohloubení rozkolu mezi východem a západem“ a zastávali názor, že vytvoření samostatného útvaru pro západoněmecké okupační zóny je pouze dočasné. Odmítali tak myšlenku dvou samostatných německých států. V této souvislosti rovněž odmítli použít výraz „ústava“ a rozhodli se přiklonit k termínu „Základní zákon“ (Grundgesetz), který navrhl tehdejší starosta Hamburku Max Brauer. Konference v Koblenzi dále odmítla i lidové hlasování o návrhu ústavy, což bylo častým jevem v socialistických režimech¹⁷, a ministerští předsedové se dohodli, že Základní zákon bude ratifikován parlamenty jednotlivých zemí. Motivem těchto stanovisek byl cíl, aby na návrhu Základního zákona nepracovalo lidem volené Národní shromáždění, ale 65 členná Parlamentní rada, jejíž členové byli jmenováni zemskými parlamenty¹⁸. Již zde se vývoj odlišoval nejen od Polska a východního Německa, čemuž se věnují dále v této práci, nýbrž například i od francouzské čtvrté republiky¹⁹, když zde byly při vypracování základního zákona odmítnuty principy přímé demokracie. To se následně promítlo i v samotném Základním zákoně, ve kterém se prvky přímé

¹⁶ Dokumenty o budoucím politickém vývoji Německa (Frankfurtské dokumenty) ze dne 1. července 1948, dokument č. 1.

¹⁷ Např. celonárodní diskuze v Polsku v rámci příprav ústavy ze dne 22. července 1952 nebo lidová rozprava při přípravě ústavy NDR z roku 1968.

¹⁸ MÜLLER, Helmut M., Hanna VOLLRATH, Karl-Friedrich KRIEGER a Ivona ŘEZANKOVÁ 1995 op. cit., str. 336.

¹⁹ ADAMOVÁ, Karolina, Petr BĚLOVSKÝ, David FALADA, et al. Dějiny evropského kontinentálního práva: vysokoškolská právnická učebnice. 3. uprav. vyd. Praha: Leges, 2010. Student. ISBN 978-80-87212-54-7, str. 311.

demokracie vyskytovaly jen minimálně²⁰. Ve srovnání s Výmarskou ústavou došlo rovněž k posunu od přímé demokracie. V Německé spolkové republice nebyla role prezidenta zdaleka tak silná (mj. v reakci na jednání prezidenta Hindenburga²¹) a zároveň nebyl volen na základě veřejného referenda jako ve Výmarské ústavě^{22,23}, nýbrž byl volen nepřímo volebním kolegiem (Bundesverfassung)²⁴. Ministerští předsedové svolali ve dnech od 10. do 23. srpna 1948 v Herrenchiemsee ústavodárné shromáždění, které návrh ústavy fakticky vypracovalo. Dne 1. září 1948 se pak v Bonnu sešla Parlamentní rada, jejímž prezidentem byl zvolen Konrad Adenauer. Přijetí návrhu vypracovaného ústavodárným shromážděním předcházely dlouhé diskuze, týkající se zejména rozdělení kompetencí a financí mezi spolkovými orgány a jednotlivými zeměmi. Po těchto peripetiích byl dne 8. května 1949 Základní zákon Spolkové republiky Německo přijat, přičemž pro návrh hlasovalo 53 hlasů, proti bylo hlasů dvanáct²⁵. Zemské sněmy západoněmeckých zemí (až na výjimku v podobě Bavorska, které kritizovalo přílišnou centralizovanost) s návrhem Základního zákona souhlasily a ten tak byl 23. května 1949 zveřejněn, přičemž 24. května 1949 nabyl účinnosti. Tímto okamžikem vznikla Spolková republika Německo (Bundesrepublik Deutschland).

3.1.1 Obsah Základního zákona

Základní zákon se skládal z preambule a 14 oddílů, které dohromady obsahovaly 146 článků. Už v preambuli byla projevena vůle sjednotit celé Německo, když prohlašovala, že základní zákon byl usnesen „aby pro přechodnou dobu dal státnímu životu nový řád“, přičemž německý lid v zemích Bádensku, Bavorsku, Brémách, Hamburku, Hessensku, Dolním Sasku, Severním Rýně – Vestfálsku, Porýní-Falci, Šlesvicko-Holštýnsku, Virtembersku-Bádensku a Virtembersku-Hohenzollern „jednal i za ony Němce, jimž bylo odepřeno spolupůsobit“. V závěru pak preambule vyzývala veškerý německý lid „aby svobodným sebeurčením dokončil jednotu a

²⁰ Článek 29 Základního zákona zakotvil možnost lidové iniciativy požadovat do roka od účinnosti Základního zákona určitou změnu rozhodnutí o zemské příslušnosti v případě, že v tato část země při sestavování zemí po 8. květnu 1945 změnila svou příslušnost bez lidového hlasování.

²¹ FULBROOK 2010, op. cit., str. 134.

²² Die Verfassung des Deutschen Reichs vom 11. August 1919, RGBl. 1919, S. 1383, čl. 41.

²³ Gesetz über die Wahl des Reichspräsidenten vom 4. Mai 1920 (RGBl. S. 849) in der Fassung der Bekanntmachung vom 6. März 1924 (RGBl. I. S. 168).

²⁴ Čl. 54 odst. 1 Základního zákona.

²⁵ MÜLLER, Helmut M., Hanna VOLLRATH, Karl-Friedrich KRIEGER a Ivona ŘEZANKOVÁ 1995 op. cit., str. 337.

svobodu Německa²⁶. Není tedy sporu, že Spolková republika Německo silně nesouhlasila s německým rozdělením.

V důsledku hrůz, která v uplynulých letech přinesl nacismus, se rozhodli ústavodárci zařadit základní práva hned do úvodního oddílu I. Na první místo byla zařazena důstojnost člověka, jejíž ochrana je povinností veškeré státní moci. Všechna základní práva byla upravena v člancích 1 až 19, přičemž se jedná o poměrně široký a moderní katalog. Základní práva však Základním zákonem nebyla pojata v klasickém liberalistickém duchu, ale jako práva lidská, neporušitelná, nezadatelná, přirozená a závazná pro všechny včetně samotného zákonodárce²⁷. Za zajímavý jev považují skutečnost, že dle článku 140 Základního zákona jsou jeho součástí články 136, 137, 138, 139 a 141 Ústavy Německé říše z 11. srpna 1919 (Výmarská ústava). Tyto články jsou součástí Základního zákona v nezměněné podobě dodnes.

Oddíl II upravuje formu státu a vztahy mezi spolkem a jednotlivými zeměmi, v oddílech III-VI jsou upraveny jednotlivé ústavní orgány, tedy Spolkový sněm (Bundestag), Spolkovou radu (Bundesrat), společný výbor (Gemeinsamer Ausschuss), spolkového prezidenta (Bundespräsident) a spolkovou vládu (Bundesregierung). Legislativní proces je upraven v oddílu VII, oddíl VIII se pak zabývá prováděním spolkových zákonů a spolkovou správou. Moci soudní je věnován oddíl IX a financím oddíl X. Přechodná a závěrečná ustanovení jsou pak upravena oddílem XI.

3.1.2 Spolkový sněm (Bundestag)

Spolkový sněm představoval nejvyšší zákonodárný orgán Spolkové republiky Německo. Jeho poslanci byli voleni ve všeobecných, přímých, svobodných, rovných a tajných volbách²⁸. Dle Základního zákona aktivním volebním právem disponoval každý, kdo dosáhl věku 21 let, pasivním volebním právem pak každý, kdo dovršil 25 let věku. Podrobnosti byly stanoveny vždy příslušnými volebními zákony. První dva volební zákony z 15. června 1949²⁹ a z 8. července 1953³⁰, upravující volby do Spolkového sněmu, měly povahu prozatímní, přičemž konečnou podobu vtisknul volbám až volební zákon ze 7. května 1956. Spolkový sněm byl volen na 4 roky

²⁶ Preambule Základního zákona z 23. května 1949.

²⁷ SCHELLE, Karel. Moderní dějiny státu a práva. Díl I, Vývoj mezinárodních vztahů. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1993. Edice učebnic právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. ISBN 80-210-0221-2., str. 158.

²⁸ Článek 38. odst. 1) Základního zákona ze dne 23. května 1949.

²⁹ Wahlgesetz zum ersten Bundestag und zur ersten Bundesversammlung der Bundesrepublik Deutschland vom 15. Juni 1949, BGBl. 1949 S. 21.

³⁰ Wahlgesetz zum zweiten Bundestag und zur Bundesversammlung vom 8. Juli 1953, BGBl. I 1953 S. 470.

a počet zvolených poslanců v jednotlivých volebních obdobích kolísal od 402 poslanců v prvním volebním období v letech 1949-1953, až po 499 poslanců ve volebním období v letech 1961-1965. Většinu volebních období se však počet poslanců Spolkového sněmu příliš neodchyloval od čísla 496³¹.

V čele Spolkového sněmu stál předseda, který byl designován politickou stranou, která měla v Spolkovém sněmu nejpočetnější zastoupení. Jeho poradním orgánem byla rada seniorů, která se skládala ze zástupců jednotlivých politických stran³². Nedílnou součástí Spolkového sněmu pak byly výbory, které byly buď obligatorně zřizovány jako výbory stálé nebo jako výbory mimořádné. Základní zákon ukládal povinnost zřídit stálý výbor hájící práva Spolkového sněmu proti spolkové vládě mezi dvěma volebními obdobími³³, a dále výbor pro zahraniční věci a výbor pro obranu (s právy výboru vyšetřovacího)³⁴. Mezi ad hoc zřizované mimořádné výbory pak můžeme zařadit například výbor vyšetřovací či výbor pro ověřování voleb³⁵.

Hlavní pravomocí Spolkového sněmu byla pravomoc legislativní, avšak kromě ní mu byla Základním zákonem svěřena i další důležitá práva, přičemž zejména se jednalo o volbu kancléře, schvalování rozpočtu a kontrolu exekutivy.

3.1.3 Spolková rada (Bundesrat)

Jednotlivé spolkové země se na zákonodárném procesu a správě spolku účastnily prostřednictvím Spolkové rady³⁶. Ta se skládala z členů zemských vlád, kterými byli zároveň jmenování a odvolávání. Počet členů Spolkové rady vyslaných jednotlivými spolkovými zeměmi byl shodný s počtem jejich hlasů a závisel na počtu obyvatel té které země, přičemž každá země měla nejméně tři hlasy, země s více než dvěma miliony obyvatel měly čtyři hlasy a země s více než šesti miliony obyvatel měly hlasů pět. V čele Spolkové rady stál předseda, který byl radou volen na jeden rok.

³¹ Wissenschaftliche Dienste des Deutschen Bundestages [online]. 60 Jahre Grundgesetz – Zahlen und Fakten. Deutscher Bundestag, 2009 [cit. 9. 7. 2019]. Dostupné z: <https://www.bundestag.de/resource/blob/414590/7c0ab6898529d2e6d7b123a894dbeb8f/wd-3-181-09-pdf-data.pdf>.

³² Geschäftsordnung des Deutschen Bundestages vom 28. Januar 1952, BGBl. II S. 389, § 13 a násl.

³³ Článek 45 odst. 1 Základního zákona.

³⁴ Článek 45a odst. 1 Základního zákona ve znění z 22. března 1956.

³⁵ Geschäftsordnung des Deutschen Bundestages vom 28. Januar 1952, BGBl. II S. 389, § 60 a násl.

³⁶ Článek 50 a násl. Základního zákona ze dne 23. května 1949.

3.1.4 Spolkový prezident (Bundespräsident)

Spolkový prezident byl volen na dobu pěti let (s možností jednoho opětovného zvolení) bez rozpravy Spolkovým shromážděním. To se skládalo z členů Spolkového sněmu a rovného počtu členů volených lidovými zastupitelstvy zemí v souladu se zásadou poměrného zastoupení³⁷. Pasivním volebním právem disponoval každá Němec volitelný do Spolkového sněmu, který zároveň dovršil 40 let věku. Spolkový prezident zastával tradiční úlohu hlavy státu, zejména tak zastupoval SRN navenek v mezinárodních stycích, uzavíral mezinárodní smlouvy a pověřoval a přijímal velvyslance, jmenoval a odvolával soudce a spolkové úředníky, stejně jako důstojníky a poddůstojníky. Spolkový prezident byl ze své funkce politicky neodpovědný, mohl však být Spolkovým sněmem nebo Spolkovou radou obžalován u Spolkového ústavního soudu pro úmyslné porušení Základního zákona nebo jiného spolkového zákona. Oproti Výmarské ústavě je jeho postavení vůči vládě a parlamentu obecně koncipováno jako slabší³⁸.

3.1.5 Spolková vláda (Bundesregierung)

Spolková vláda byla kolektivním orgánem skládajícím se ze spolkového kancléře a spolkových ministrů. Kancléř je volen bez rozpravy Spolkovým sněmem na návrh spolkového prezidenta. Jednotliví spolkoví ministři jsou jmenováni spolkovým prezidentem na návrh spolkového kancléře. Úlohou kancléře je dle Základního zákona určovat základní směr politiky, přičemž spolkoví ministři vedou své obory samostatně a na vlastní odpovědnost v rámci těchto směrnic. Tato klíčová pozice spolkového kancléře v rámci vlády bývá označována jako „Kanzlerprinzip“³⁹. Spolkovým kancléřem byl v praxi zvolen zpravidla ten, jehož strana vyhrála ve volbách.⁴⁰ Silná pozice spolkového kancléře byla dále posílena institutem tzv. konstruktivního vota nedůvěry, což znamená, že spolkový kancléř může být Spolkovým sněmem odvolán pouze v případě, že je absolutní většinou zvolen jeho nástupce. Institut konstruktivního vota nedůvěry byl zaveden za účelem zajištění stability vlády po předchozích nedobrych zkušenostech z Výmarské republiky⁴¹. V případě názorových rozporů mezi jednotlivými spolkovými ministry rozhodovala spolková vláda. Úřad spolkového kancléře nebo spolkového ministra zanikal

³⁷ Článek 54 Základního zákona ze dne 23. května 1949.

³⁸ SCHELLE 1993 op. cit., str. 160.

³⁹ SCHELLE 1993 op. cit.

⁴⁰ SCHELLE 1993 op. cit.

⁴¹ SCHELLE 1993 op. cit., str. 161.

nejpozději sejitím se nového spolkového sněmu, přičemž úřad spolkového ministra rovněž zanikal uprázdněním úřadu spolkového kancléře.

3.1.6 Spolkový ústavní soud (Bundesverfassungsgericht)

Zásadní roli v soudnictví Spolkové republiky Německo hrál Spolkový ústavní soud. Jeho existenci předpokládala a konstituoval Základní zákon již ve svém prvním znění ze dne 23. května 1949. Podrobněji byl však upraven až Zákonem o Spolkovém ústavním soudu ze dne 12. března 1951, který nabyl účinnosti dne 17. dubna 1951. Jako sídlo Spolkového ústavního soudu byl zvolen Prinz-Max-Palais ve městě Karlsruhe, nacházejícím se na západní hranici Spolkové republiky Německo pob

líž Štrasburku. Důvodem tohoto umístění byl předpoklad, že vzdálenost od jiných mocenských orgánů v hlavním městě Bonnu zajistí nezávislost a nestrannost Spolkového ústavního soudu⁴².

Svou činnost Spolkový ústavní soud, skládající se z 23 soudců a jedné soudkyně, započal 7. září 1951 a jeho prvním prezidentem byl zvolen Hermann Höpker-Aschoff. První rozhodnutí na sebe nenechalo dlouho čekat a bylo vyneseno druhým senátem dne 9. září 1951⁴³.

Ke kompetencím Spolkového ústavního soudu patřilo působení jako orgán ústavního dozoru, řešení kompetenčních konfliktů mezi jednotlivými orgány Spolkové republiky Německo, řešení sporů mezi spolkem a jednotlivými zeměmi či rozhodování o protiústavnosti politických stran. Díky tomu představuje Spolkový ústavní soud jednu z nejvýznamnějších mocenských institucí⁴⁴.

3.2. Okupační statut a Generální smlouva

Ještě několik týdnů, než nabyl Základní zákon účinnosti, vypracovala washingtonská konference ministrů zahraničních věcí Spojených států amerických, Francie a Velké Británie⁴⁵ okupační statut, o kterém informovala Parlamentní radu. Navzdory skutečnosti, že Parlamentní

⁴² KLÍMA, Karel. O právu ústavním. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2012. Právní monografie. ISBN 978-80-7357-757-5.

⁴³ Rozhodnutí Spolkového ústavního soudu 2 BvQ 1/51 - BVerfGE 1, 1 ze dne 9. září 1951.

⁴⁴ SCHELLE 1993 op. cit.

⁴⁵ Deutsche Geschichte in Dokumenten und Bildern [online]. Band 8. Die Besatzungszeit und die Entstehung zweier Staaten 1945-1961 Die Beschlüsse der Außenministerkonferenz der drei Westmächte in Washington (8. April 1949) [cit. 16.10.2019] Dostupné z <http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/pdf/deu/Founding%204%20GER.pdf>.

radě nebyl okupační statut nikdy oficiálně odevzdán, vstoupil dne 21. září 1949 v platnost. Tímto okupačním statutem byla Spolkové republiky Německo jako celku, jakož i jednotlivým spolkovým zemím, přiznána plná moc zákonodárná, výkonná i soudní, avšak okupační státy si vyhradily ponechání kompetencí v především v následujících oblastech:

„a) odzbrojení a demilitarizace, včetně s tím souvisejících oblastí přírodovědného výzkumu, zákazů a omezení pro průmysl a civilní leteckou dopravu;

b) kontrolní opatření v Porúří, restituce, reparace, dekartelizace, rozdrobení koncernů, odstranění diskriminace v obchodním styku, zahraniční majetky v Německu a majetkově právní nároky vůči Německu;

c) zahraniční záležitosti včetně mezinárodních smluv uzavřených Německem či jeho jménem;

d) odvečené osoby a přijímání uprchlíků;

e) ochrana, vážnost a bezpečnost spojeneckých ozbrojených sil, zaměstnanců a jejich zástupců, jejich imunit a uspokojení jejich okupačních nákladů a dalších potřeb;

f) dodržování Základního zákona a zemských ústav;

g) kontrola zahraničního obchodu a devizového hospodářství;

h) dohled nad vnitřními činnostmi pouze v minimálním rozsahu potřebném k zajištění použití prostředků, potravin a dalších zásob způsobem zabezpečujícím alespoň základní potřeby pro cizí pomoc Německu;

i) dohled nad péčí a zacházením v německých věznicích vůči osobám dříve odsouzeným nebo odsouzeným soudy či tribunály okupačních mocností či okupačních úřadů a nad vynášením rozsudků ve vztahu k nim; jakož i nad otázkami amnestie, milostí či jejich propuštění.“⁴⁶

Konrad Adenauer ve funkci spolkového kancléře bez ustání projevoval snahy o revizi okupačního statutu a větší suverenitu Spolkové republiky Německo⁴⁷. Této revize se mu podařilo dosáhnout dne 22. listopadu 1949 prostřednictvím tzv. Petersberské dohody, která umožnila navázání konzulárních styků s cizími mocnostmi či vstup do mezinárodních organizací. Dále byla zrušena některá z omezení ve vztahu k výstavbě zámořských plavidel a zároveň byly zastaveny demontáže podniků v Porúří, Porýní a Západním Berlíně⁴⁸. V důsledku toho získala souhlas se

⁴⁶ Okupační statut vymezující pravomoci a odpovědnosti mezi budoucí Německou vládou a spojeneckými kontrolními orgány ze dne 10. května 1949, čl. 2.

⁴⁷ MÜLLER, Helmut M., Hanna VOLLRATH, Karl-Friedrich KRIEGER a Ivona ŘEZANKOVÁ 1995 op. cit., str. 349.

⁴⁸ Abkommen zwischen der Alliierten Hohen Kommission und der Bundesregierung vom 22. November 1949.

vstupem do Rady Evropy (k samotnému vstupu došlo 2. května 1951) a stala se členem mezinárodního úřadu pro Porúří⁴⁹.

Generální smlouva (Deutschlandvertrag, celým názvem Smlouva o vztazích mezi Spolkovou republikou Německo a třemi mocnostmi) byla smlouva uzavřena dne 26. května 1952 mezi Spolkovou republikou Německo, Spojenými státy americkými, Velkou Británií a Francií. Faktickým důsledkem poměrně stručné generální smlouvy o jedenácti člancích byl konec okupačního režimu a nabytí práv a statutu svrchovaného státu („*Spolková republika bude mít plnou moc svrchovaného státu nad svými vnitřními a vnějšími záležitostmi*“⁵⁰). Spojené státy, Velká Británie a Francie si však v generální smlouvě například vyhradily a ponechaly „*práva a povinnosti, které uplatňují nebo nesou se zřetelem k Berlínu a Německu jako celku, včetně znovusjednocení Německa a mírového uspořádání*“⁵¹.

3.3. Konrad Adenauer

Konrad Adenauer byl klíčovou postavou určující vývoj ve Spolkové republice Německo. Důležitost jeho role v německých dějinách ilustruje i skutečnost, že v roce 2003 byl v anketě německé televize ZDF „Unsere Besten“ zvolen největším Němcem⁵².

Adenauer se narodil 5. ledna 1876 v Kolíně nad Rýnem. Po získání právnického vzdělání se stal advokátem. V letech 1917 – 1933 zastával funkci starosty Kolína nad Rýnem a v letech 1920 – 1933 byl současně i členem, resp. prezidentem Pruské státní rady, avšak po nástupu nacistů byl všech úředních funkcí zbaven. 15. září 1949 se s převahou jediného hlasu stal spolkovým kancléřem, přičemž tuto funkci vykonával nepřetržitě až do roku 1963. Kvůli jeho vlivu se této době přezdívá Adenauerova éra.

Považuji za důležité zmínit Adenauerův zdrženlivý postoj v otázce poválečné denacifikace. Tu odsoudil již ve svém projevu ve Spolkovém sněmu dne 20. září 1949, když prohlásil, že

⁴⁹ MÜLLER, Helmut M., Hanna VOLLRATH, Karl-Friedrich KRIEGER a Ivona ŘEZANKOVÁ 1995 op. cit.

⁵⁰ Smlouva o vztazích mezi Spolkovou republikou Německo a třemi mocnostmi ze dne 26. května 1952, ve znění změn ze dne 23. října 1954, čl. 1 odst. 2.

⁵¹ Smlouva o vztazích mezi Spolkovou republikou Německo a třemi mocnostmi ze dne 26. května 1952, ve znění změn ze dne 23. října 1954, čl. 2.

⁵² Spiegel Online [online]. Adenauer gilt als der größte Deutsche, 2003 [cit. 26. 10. 2019] Dostupné z <https://www.spiegel.de/kultur/gesellschaft/unsere-besten-adenauer-gilt-als-der-groesste-deutsche-a-276108.html>.

denacifikace přinesla spoustu neštěstí⁵³. 31. ledna 1951 pak byla spuštěna amnestie, v jejímž důsledku bylo z věznic propuštěno 792 176 lidí, přičemž přes tři tisíce z nich byli důstojníci a funkcionáři SA, SS a nacistické strany. Kvůli nedokončenému procesu denacifikace zastávala funkce v úřadech celá řada bývalých nacistů. V roce 1953 jich bylo přes 15 000, a představovali tak celých 30 % zaměstnanců státní správy⁵⁴.

3.4. Změny Základního zákona

Z období od roku 1949 do roku 1990 se Základní zákon přirozeně nevyhnul změnám. Těchto změn proběhla celá řada, přičemž ve zmiňovaném období jich bylo celkem 36. V období do roku 1989 bylo změněno 47 článků a dalších 73 jich bylo doplněno⁵⁵.

Za nejdůležitější změny Základního zákona považují změny přijaté v souvislosti se zavedením vojenské služby v roce 1956 (Wehrverfassung) a dále změny přijaté v souvislosti s krizovými zákony z roku 1968 (Notstandsverfassung).

Změny Základního zákona v souvislosti se zavedením vojenské služby v roce 1956 představovaly celkově jeho sedmou změnu. Změnou byly dotčeny celkem dva články – článek 1 (pouze formální změna ve vztahu k závaznosti Základního zákona) a článek 12 týkající se svobody povolání. Nově bylo do tohoto článku doplněno ustanovení zakotvující možnost výkonu náhradní služby v případě odmítnutí služby vojenské a ustanovení, které stanovilo, že ženy nemohou být nuceny k výkonu služby pro ozbrojené síly a nesmí být v žádném případě využity pro výkon služby se zbraní. Poslední změnou, ke které v této souvislosti došlo bylo doplnění zcela nového článku 17a. Ten stanovil, že zákony o vojenské službě a náhradní službě mohou po dobu výkonu takové služby omezit některá základní práva – svobodu projevu, shromažďovací právo a právo petiční. Ve druhém odstavci tohoto článku bylo dále umožněno prostřednictvím zákonů týkajících se obrany a ochrany civilního obyvatelstva omezit svobodu pohybu a nedotknutelnost obydlí.

⁵³ ADENAUER, Konrad [online]. Regierungserklärung des Bundeskanzlers vor dem Deutschen Bundestag vom 20. September 1949 [cit. 26. 10. 2019] Dostupné z <https://www.konrad-adenauer.de/quellen/erklarungen/1949-09-20-regierungserklaerung>.

⁵⁴ HERF, Jeffrey [online]. Amnesty and Amnesia, 2003 [cit. 26. 10. 2019] Dostupné z <https://newrepublic.com/article/66780/amnesty-and-amnesia>.

⁵⁵ FULBROOK 2010, op. cit., str. 196.

⁵⁶ Wissenschaftliche Dienste des Deutsches Bundestages [online]. 60 Jahre Grundgesetz – Zahlen und Fakten. Deutscher Bundestag, 2009 [cit. 9. 8. 2019]. Dostupné z: <https://www.bundestag.de/resource/blob/414590/7c0ab6898529d2e6d7b123a894dbeb8f/wd-3-181-09-pdf-data.pdf>.

Implementace krizové stavu do Základního zákona v roce 1968 se neobešla bez změny celkem pěti článků a vložením jednoho článku nového – článku 12a. Došlo k možnosti omezení listovního tajemství, kdy v případě ochrany demokratických základů či bezpečnosti spolku či země nemusí být taková omezení přikázána soudem, nýbrž zvláštními orgány. Článek 12 byl změněn do své původní podoby, tj. před novelizací z roku 1956 a hned za něj byl vložen zásadní článek 12a, který stanovil, že od mužů osmnácti let může být požadováno sloužit v ozbrojených silách, pohraniční policii či ve svazu civilní obrany a dále umožnil výkon náhradní služby. Zcela nové povinnosti však zakotvily odstavce 3 až 6. Odstavec 3 připustil brannou povinnost i v jiném případě, než je výkon povinné vojenské či náhradní služby – pokud tak v případě obrany stanoví zákon. Odstavec 4 následně stanovil, že pokud v případě obrany nelze zajistit civilní služby v lékařských zařízeních na dobrovolné bázi, mohou pro výkon takových služeb povolány ženy ve věku osmnáct až padesát let. Pro výkon těchto činností mohl stát v souladu s odstavcem 4 nařídít účast na vzdělávacích akcích a dle odstavce 5 dokonce pro zabezpečení uvedených služeb mohl zákonem nebo na jeho základě nařídít vzdání se stávajícího zaměstnání.

Další novelizace pak byly nerozlučně spjaty se znovusjednocením Německa dne 3. října 1990, přičemž mnohé z těchto změn byly přijaty ještě v roce 1990. Úpravu, ne zcela překvapivě, podstoupila i preambule, která reflektovala dovršení snah o opětovnou jednotu.

4. Německá demokratická republika

4.1. Ústava Německé demokratické republiky ze dne 7. října 1949

Dne 7. října 1949 byla vyhlášena Ústava Německé demokratické republiky. Její obsah tvořilo 144 článků a je zde možné spatřovat jistou podobnost s ústavou – Základním zákonem Spolkové republiky Německo. Byla navržena tak, aby teoreticky mohla umožnit budoucí znovusjednocení východního i západního Německa a kompatibilitu se západoněmeckou ústavou. Na papíře měl politický systém základ v multipartismu a dvoukomorovém parlamentu, který byl představovanou Komorou lidu (Volkskammer), která fakticky představovala ekvivalent západoněmeckého spolkového sněmu – Bundestag. Druhá komora pak byla Komora zemí (Länderkammer), jejímž primárním cílem byla reprezentace jednotlivých zemí, které byly součástí NDR a měla tudíž představovat ekvivalent spolkové rady – Bundesrat. Komora lidu se skládala ze zástupců všech povolených stran, kromě SED tedy mj. CDU, LDPD, NDPD (National-Demokratische Partei Deutschlands) a DBD (Demokratische Bürger Deutschland), o jejichž pozadím se stručně zabývám dříve v této práci, a dále z členů některých hromadných organizací, nevyjímaje mládežnickou Freie Deutsche Jugend a odborové organizace Freie Deutsche Gewerkschaftsbund (FDGB)⁵⁷.

Ve skutečnosti však místo principů demokratických hrály prim principy marxisticko-leninistické. Volby se tak staly záležitostí spíše symbolickou, kdy existoval pouze jediný seznam kandidátů a již předem bylo dáno, kolik zástupců jednotlivých stran bude v komoře zastoupeno. Výběr, tak jako v ostatních státech východního bloku, probíhal nikoliv při samotném volebním aktu, který měl charakter manifestační, nýbrž při sestavování kandidátních listin, kdy byly kandidátky sestavovány podle statistického principu zastoupení různých sociálních vrstev a politických i věkových skupin. Blíže se jednotným kandidátním listinám věnují dále v této práci, v části vztahující se k Národní frontě. Pojetí demokracie tak bylo v NDR zcela odlišné od pojetí západoněmeckého.

4.1.1 Obsah Ústavy Německé demokratické republiky ze dne 7. října 1949

Ústava NDR ze dne 7. října 1949 se skládala z preambule a 144 článků, které byly rozděleny do tří částí.

⁵⁷ FULBROOK 2010, op. cit, str. 135-136.

Část A, nazvaná Grundlagen der Staatsgewalt (Základy státní moci), obsahovala 5 článků, které nastínily základní státoprávní ideje, a jak již bylo dříve zmíněno, byla poměrně otevřená případnému znovusjednocení. Německo bylo označeno za nedělitelnou demokratickou republiku, která staví na německých zemích. Republice bylo svěřeno rozhodování o všech záležitostech, které jsou nezbytné pro existenci a rozvoj německého lidu jako celku. Rovněž proklamovala existenci pouze jedné německé státní příslušnosti.

Část B, nadepsána jako Inhalt und Grenzen der Staatsgewalt (Obsah a hranice státní moci), byla rozsáhlou částí o 41 člancích. Celá část B byla dále rozdělena do šesti kapitol zabývajících se občanskými právy, hospodářstvím, rodinou, výchovou a vzděláním, náboženstvím a nedotknutelností základních práv.

Poslední část C, označená jako Aufbau der Staatsgewalt (struktura státní moci) a sestávající z 95 článků pak podrobně upravovala jednotlivé nejvyšší ústavní instituce.

4.1.2 Komora lidu (Volkskammer)

Nejvyšším orgánem Německé demokratické republiky byla Komora lidu skládající se z 400 poslanců německého národa. Její členové byli dle ústavy voleni na dobu čtyř let všeobecným, rovným, přímým a tajným hlasováním v souladu se zásadou poměrného zastoupení. Jak jsem ji však uvedl dříve v této práci, s ohledem na předem určený seznam kandidátů a počet zástupců, demokratičnost voleb pak byla spíše pouhou prázdnou proklamací. Pasivní volební právo do Komory lidu bylo přiznán občanům, kteří dosáhli věku 21 let, aktivní pak tradičně občanům, kteří dosáhli věku 18 let. V čele Komory lidu stálo prezidium, které bylo volenou komorou na jejím prvním zasedání.

Mezi základní kompetence Komory lidu patřilo stanovování zásad vládní politiky, stanovování zásad správy a dohledu nad celou činností státu, zákonodárná pravomoc a pravomoc rozhodovat o státním rozpočtu, hospodářském plánu (zde je již patrný sovětský vliv), a dále volba prezidenta republiky (společně se Komorou zemí) a volba členů Nejvyššího soudu republiky a nejvyššího státního zástupce.

Za orgán Komory lidu jednoznačně hodný zmínění pak považuji ústavní výbor. V něm byly prostřednictvím členů výboru poměrně zastoupeny všechny strany Komory lidu. Kromě nich jsou členy výboru i tři soudci Nejvyššího soudu republiky a třech ústavních právníků, kteří nejsou poslanci Komory lidu. Úlohou Ústavního výboru bylo posuzování ústavnosti zákonů republiky.

Návrhy k posouzení pak mohla vznést alespoň třetina poslanců Komora lidu, prezidium, prezident republiky, vláda republiky a Komora zemí. Ústavní výbor tak fakticky vykonával pravomoc obvykle svěřenou ústavnímu soudu a s ohledem na složení výboru pak již na první pohled dochází k porušení principu tripartity moci.

4.1.3 Komora zemí (Länderkammer)

Jednotlivé spolkové země byly na úrovni republiky zastoupeny prostřednictvím Komory zemí, přičemž na každých 500.000 obyvatel dané země připadal jeden zástupce v Komoře zemí. Zástupci jednotlivých zemí byli voleni Zemskými sněmy, přičemž členové Komory zemí měli být dle ústavy rovněž členy Zemského sněmu té které země, za kterou byli zvoleni.

V souvislosti s faktickým zánikem zemí a jejich nahrazením okresy, jak popisují dále v této práci, byla Komora zemí v roce 1958 rozpuštěna⁵⁸.

4.1.4 Vláda republiky (Regierung der Republik)

Vláda republiky se skládala z ministerského předsedy a ministrů. Ministerský předseda byl jmenován nejsilnější frakcí v Komoře lidu a každá frakce s alespoň 40 mandáty byla v poměru k její síle zastoupena ministrem nebo státními tajemníky.

4.1.5 Prezident republiky

Prezident republiky byl volen na společném zasedání Komory lidu a Komory zemí na dobu čtyř let, přičemž pasivní volební právo bylo přiznáno každému občanovi, který dovršil věk 35 let. Prezident zejména vyhlášoval zákony, zastupoval republiku na mezinárodní úrovni a podepisoval mezinárodní smlouvy.

4.1.6 Postavení jednotlivých zemí v rámci Německé demokratické republiky

Vzájemným vztahem mezi zeměmi a republikou se zabývala Ústava v kapitole VI. Bylo stanoveno, že každá země musí mít vlastní ústavu, která je v souladu s principy a zásadami Ústavy republiky. Země byly dále nadány pravomocí vydávat zákony v oblastech, ve kterých nenáleží výhradní zákonodárná pravomoc republice, přičemž ta jí byla nadána zejména v oblasti

⁵⁸ Gesetz über die Auflösung der Länderkammer vom 8. Dezember 1958 (GBl. I S. 867).

zahraničních vztahů a obchodu, jednoty celního území, státní příslušnosti, svobody pohybu, osobního stavu, občanského, pracovního a trestního práva, soudnictví, sociálního zabezpečení, a několika dalších oblastech⁵⁹.

Příslušná ustanovení Ústavy upravující tyto vztahy se však stala s přijetím Zákona o další demokratizaci struktury a fungování státních orgánů v zemích Německé demokratické republiky ze dne 23. července 1952 stala fakticky obsoletními, jelikož na základě tohoto zákona došlo k faktickému nahrazení zemí (Länder) čtrnácti okresy (Bezirke)⁶⁰. Cílem této radikální změny bylo posílení centralizace a realizace cílů SED v těchto menších okresech za postupného potlačování místní politiky jako potenciální opoziční hrozby⁶¹. Následně v roce 1958 došlo k rozpuštění Komory zemí⁶².

4.2. Národní fronta

Společně se založením samostatného státu byla vytvořena Národní fronta demokratického Německa (Nationale Front des demokratischen Deutschland)⁶³. Ustanovující schůze se konala dne 7. ledna 1950 a do Národní fronty se semkly všechny politické strany a masové organizace⁶⁴. 15. února 1950 vydala Národní rada, jakožto řídicí orgán Národní fronty program s požadavkem vytvoření „jednotného, demokratického, mírumilovného a nezávislého Německa a obnovení politické a hospodářské jednoty Berlína jakožto hlavního města Německa“⁶⁵. Hned od počátku existence Národní fronty ovládla SED všechny její sekretariáty a mohla tak přímo řídit a bedlivě dohlížet na ostatními stranami a organizacemi. Nadto byla ustanovena tzv. domovní společenství, kterými byly podchyceni i politicky neorganizovaní obyvatelé. Svá agitační střediska měla Národní fronta i v těch nejzapadlejších obcích a hrála tak klíčovou roli v rámci propagandy⁶⁶.

Existence Národní fronty byla prostředkem pro ovlivnění výsledků voleb a definitivní pohřbení stranicky pluralitního státu. Svoji vůdčí úlohu SED potvrdila ve volbách v říjnu 1950.

⁵⁹ Článek 112 Ústavy Německé demokratické republiky ze dne 7. října 1949.

⁶⁰ Gesetz über die weitere Demokratisierung des Aufbaus und der Arbeitsweise der staatlichen Organe in den Länder in der Deutschen Demokratischen Republik vom 23. Juli 1952 (GBl: S. 613).

⁶¹ FULBROOK 2010 op. cit., str. 136.

⁶² Gesetz über die Auflösung der Länderkammer vom 8. Dezember 1958 (GBl. I S. 867).

⁶³ WEBER, Hermann. Geschichte der DDR. 3. Auflage. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1989. dtv-Wissenschaft. ISBN 3-423-04430-6, str. 187.

⁶⁴ WEBER, Hermann a Jan DOBEŠ 2003, op. cit., str. 103.

⁶⁵ WEBER, Hermann a Jan DOBEŠ 2003, op. cit.

⁶⁶ WEBER, Hermann a Jan DOBEŠ 2003, op. cit.

Po bouřlivých debatách, kdy zejména zástupci CDU a LDPD vystupovali proti jednotné kandidátce, byla tato nakonec dne 16. května 1950 „zcela jednomyslně přijata“⁶⁷.

Pro říjnové volby byly mandáty rozděleny tak, že SED získala 25 procent, CDU a LDP po 15 procentech, NDPD a DBD po 7,5 procentech, a zbývajících 30 procent bylo rozděleno mezi masové organizace. O mandátech těchto organizací však rozhodovala SED. Ve výsledku tak SED rozhodovala o mandátech svých (25 procent), masových organizací (30 procent), a měla dále vliv na výběr kandidátů NDPD a DBD, což znamenalo, že fakticky rozhodovala o dvou třetinách všech kandidátek⁶⁸.

V ústavě byla Národní fronta zakotvena po přijetí nové ústavy v roce 1968. V jejím článku 3 bylo stanoveno, že v Národní frontě spojují politické strany a masové organizace veškerou moc lidu. Po novelizaci této ústavy v roce 1974 byla Národní fronta demokratického Německa přejmenována na Národní frontu Německé demokratické republiky. Národní fronta zanikla až ústavní novelizací ze dne 20. února 1990, kdy byla z ústavy vymazána.

4.3. Změny ústavy Německé demokratické republiky z roku 1949

Za dobu účinnosti Ústavy z roku 1949 došlo dohromady ke třem jejím novelizacím. K první změně na pomezí práva ústavního a správního došlo v roce 1952, když došlo ke změně správního uspořádání a došlo ke zrušení dosavadních pěti zemí. Tato změna však představovala změnu samotného textu Ústavy z roku 1949. Ta byla poprvé revidována v roce 1955⁶⁹. Tato drobná novelizace přinesla doplnění článku 5 o ustanovení proklamující, že „*Služba na ochranu vlasti a úspěchů pracujících je čestnou národní povinností občanů Německé demokratické republiky*“ a dále doplnění článku 12 o ustanovení "*Republika je zodpovědná za ochranu vlasti a ochranu civilního obyvatelstva.*".

Výrazně důležitější revize přišla v roce 1958, kdy, jak již jsem uváděl výše, došlo k rozpuštění Komory zemí.

Poslední novelizace pak proběhla v roce 1960⁷⁰. Tou byla celá kapitola V. Ústavy z roku 1949, věnující se prezidentovi, nahrazena ustanoveními o Státní radě, která prezidenta zcela nahradila.

⁶⁷ WEBER, Hermann 1989, op. cit., str. 192.

⁶⁸ WEBER, Hermann a Jan DOBEŠ 2003, op. cit., str. 107.

⁶⁹ Gesetz zur Ergänzung der Verfassung vom 26. September 1955 (GBl. I S. 653).

⁷⁰ Gesetz über die Bildung des Staatsrates vom 12. September 1960 (GBl. I S. 505).

4.3.1 Státní rada ve světle novely z roku 1960

Ke zřízení Státní rady došlo v návaznosti na úmrtí prvního prezidenta Německé demokratické republiky, Wilhelma Piecka, jehož smrtí tak zanikl i úřad prezidenta. Státní rada byla volena Komorou lidu na dobu čtyř let. Skládala se z předsedy, místopředsedů, šestnácti členů a tajemníka. Státní radě byly svěřeny poměrně široké pravomoci, zejména vyhlašovala volby do Komory lidu, ratifikovala mezinárodní smlouvy přijímala velvyslance cizích států a nadto poskytovala obecně závazné interpretace zákonů. Do roku 1974⁷¹ dokonce byla oprávněna vydávat výnosy se silou zákona a byla nadána zákonodárnou iniciativou. Předseda Státní rady zastupoval republiku navenek. a plnil tak reprezentativní roli obdobnou prezidentovi. Od zřízení Státní rady byl jejím předsedou Walter Ulbricht, a to až do své smrti v roce 1973.

4.4. Ústava Německé demokratické republiky z roku 1968

Dne 1. prosince 1967 byla Komorou lidu ustanovena komise, která již velmi záhy, 31. ledna 1968, předložila návrh nové, socialistické ústavy. Po jeho předložení následovala „debata lidu“, která měla za následek drobné modifikace textu návrhu, dále pak schválení návrhu Komorou lidu dne 26. března 1968 a nakonec lidové referendum ze dne 6. dubna 1968. Debata lidu byla prvkem tzv. lidové diskuze, což je typický element komunistického ústavního práva. Formálně se tak na tvorbě návrhů zákonů a ústavy podílil i obyvatelstvo formou vyjádření na schůzích či prostřednictvím námětů a připomínek. Obdobná lidová rozprava provázela například i proces přijetí Ústavy ČSSR z roku 1960⁷².

Z faktického hlediska nepřinášela nová ústava z roku 1968 mnoho novinek, nýbrž spíše písemně vymezila stávající faktickou ústavní situaci. Navzdory houževnaté ideologické rétorice se však může v mnoha ohledech jevit jako sporné, zda tato ústava vůbec stanovila svébytný socialistický ústavní koncept – ústava z roku 1968 totiž nezapomněla ani na liberálně pojatá lidská práva, ani na akcent směrem k demokratické legitimizaci státní moci. Právě specifické socialistickému pojetí těchto elementů je však neklamným znakem, že se skutečně o socialistickou ústavu jedná.

⁷¹ Do novelizace Ústavy 1968 dne 7. října 1974.

⁷² KUKLÍK, Jan, Karolina ADAMOVIČ, Petr BĚLOVSKÝ, et al. Dějiny československého práva 1945-1989. Praha: Auditorium, 2011. ISBN 978-80-87284-17-9, str. 208.

4.4.1 Obsah Ústavy Německé demokratické republiky z roku 1968

Ústava Německé demokratické republiky ze dne 9. dubna 1968 (dále jen „Ústava 1968“) obsahovala preambuli a celkem 108 článků, které byly rozděleny do pěti oddílů.

Preambule byla psána, jak je u socialistických ústav pravidlem, stylem proklamativně-teleologických ustanovení. Hovořila o odpovědnosti ukázat celému německému národu cestu do budoucnosti míru a socialismu, o tom, že imperialismus pod vedením USA rozdělil Německo s cílem vybudovat západní Německo jako základ imperialismu a boje proti socialismu, v rozpor se zájmy národa. Dále preambule vyznávala myšlenku pokračování v duchu ústavy z roku 1949, sociální spravedlnosti, demokracie, socialismu a přátelství mezi národy.

Oddíl I se věnoval základům socialistického uspořádání společnosti a státu a byl rozdělen do dvou kapitol – politické základy a dále základy ekonomiky, vědy, vzdělání a kultury. Podobně jako v ústavě i tento oddíl obsahoval celou řadu plně ideologických proklamací. Ať už šlo o výkon veškeré politické moci pracujícími, pevné spojení dělnické třídy s třídou družstevních rolníků a příslušníky inteligence či vyloučení vykořisťování člověka člověkem navždy. Ústavně byl dokonce zakotven princip „*každý podle svých schopností, každému podle jeho zásluh*“⁷³. Velmi silná ideologická zabarvenost je Ústavou 1968 prostoupena téměř všude. Esencí vyhranění se vůči západnímu Německu je patrné například i z článku 3 týkajícího se zastoupení politických stran v Národní frontě – „*Spojení veškeré síly lidu je vyjádřeno v Národní frontě demokratického Německa*“.

Ekonomika NDR byla založena na socialistickém vlastnictví výrobních prostředků. Ústava 1968 neopomněla zmínit, že „*socialistické výrobní vztahy vznikly v důsledku boje proti monopolnímu kapitalistickému ekonomickému systému, jehož agresivní a dobrodružná politika doposud přinesla německému národu jen neštěstí*“ a „*socialistické vlastnictví se osvědčilo*“⁷⁴. Poněkud jinotajně působí i ustanovení o osobním vlastnictví občanů – to mělo být zaručeno, stejně jako práva vynálezců a autorská, avšak tato ustanovení byla následována klauzulí „*požívání majetku, jakož i autorská a vynálezcovská práva nesmí být v rozporu se zájmy společnosti*“⁷⁵.

Oddíl II, nazvaný občané a společenství v socialistické společnosti, upravoval základní práva a povinnosti občanů (kapitola 1), postavení podniků, měst a obcí (kapitola 2), odbory a jejich práva (kapitola 3) a práva socialistických produkčních družstev (kapitola 4). Katalog základních

⁷³ Článek 2 Ústavy Německé demokratické republiky ze dne 6. dubna 1968.

⁷⁴ Článek 9 Ústavy Německé demokratické republiky ze dne 6. dubna 1968.

⁷⁵ Článek 11 Ústavy Německé demokratické republiky ze dne 6. dubna 1968.

práv obsažený v první kapitole tohoto oddílu zahrnoval poměrně velké množství standardních základních práv, na mnohých z nich se však zcela zřetelně podepsala ideologická orientace. Článek 21 odst. 1 kupříkladu zaručoval právo každého občana NDR plně se účastnit politického, hospodářského, sociálního a kulturního života socialistického společenství a socialistického státu, přičemž explicitně zmínil zásadu „*Spolupracujte, spoluplánujte, spoluvládněte!*“.

Oddíl III se zabýval strukturou a systémem státního vedení. Za velmi důležitý považují úvodní článek této kapitoly, článek 47, který stanovil, že „*struktura a činnost státních orgánů se stanoví podle cílů a úkolů státní moci stanovených touto ústavou*“. Druhý odstavec pak v poměrně jasných obrysech popsal státní režim – „*Svrchovanost pracujícího lidu, realizovaná na základě demokratického centralismu, je nosným principem budování státu*“. V navazujících kapitolách pak byly určeny orgány státní moci – Komora lidu (Volkskammer), Státní rada (Staatsrat), Rada ministrů (Ministerrat), kterým se blíže věnuji dále v této práci.

Oddíl IV, se zabýval zákonností a soudnictvím. Úvodní článek 86 zcela odpovídal konceptu socialistické ústavy, když stanovil, že „*socialistická společnost, politická moc pracujícího lidu, jeho státní a právní řád jsou základními zárukami pro dodržování a naplňování ústavy v duchu spravedlnosti, rovnosti, bratrství a lidskosti*“. Z pohledu rozdělení státní moci byl zcela absurdní článek 93, který uváděl, že Nejvyšší soud je nejvyšším soudním orgánem, aby pak dále stanovil, že Nejvyšší soud je odpovědný Komoře lidu a mimo její zasedání pak Státní radě.

Pátý oddíl pak již obsahoval pouze závěrečná ustanovení.

4.4.2 Komora lidu

Komora lidu představovala nejvyšší orgán moci a zároveň byla jediným ústavodárným a zákonodárným orgánem. Prostřednictvím všeobecně závazných zákonů a usnesení dále určovala cíle vývoje NDR. Komora lidu volila předsedu a členy Státní rady, předsedu a členy Rady ministrů, předsedu rady národní obrany, prezidenta a soudce Nejvyššího soudu, a nakonec Generálního státního prokurátora.

Do Komory lidu bylo voleno ve (dle Ústavy 1968) svobodných, všeobecných, rovných a tajných volbách celkem 500 poslanců, a to na dobu čtyř let. Poslanci v příslušném volebním období dále volili prezidium, které sestávalo z předsedy Komory lidu, místopředsedy a dalších členů. Prezidiu náleželo vedení zasedání.

4.4.3 Státní rada

Státní rada byla orgánem Komory lidu a skládala se z předsedy, jeho zástupců, dalších členů a tajemníka. Státní rada plnila mezi zasedáními Komory lidu její základní úkoly vyplývající ze zákonů a usnesení a byla za své jednání Komoře lidu odpovědná. Předseda Státní rady pak zastupoval Německou demokratickou republiku navenek a Státní rada rovněž rozhodovala o uzavírání mezinárodních smluv. Byla volena vždy na prvním zasedání nově zvolené Komory lidu, a to na dobu čtyř let.

Zcela zásadní ustanovení bylo obsaženo v článku 74, který stanovil, že „*Státní rada jednající jménem Komory lidu vykonává stálý dohled nad ústavností a zákonností činnosti Nejvyššího soudu a generálního prokurátora.*“. Tím došlo ke zcela evidentnímu porušení tripartity státní moci a Státní rada, ve spojení s ústavně zakotvenou vládou jedné strany, v sobě koncentrovala naprosto zásadní prvky státní moci.

4.4.4 Rada ministrů

Základním úkolem Rady ministrů bylo jménem Komory lidu organizovat a zajišťovat plnění politických, ekonomických, kulturních, sociálních a obranných úkolů socialistického státu⁷⁶. Dále zpracovávala vědecky podložené prognózy a řídila plánovaný vývoj národního hospodářství. Její činnost probíhala na základě zákonů a usnesení Komory lidu, jakož i na základě nařízení a usnesení Státní rady. V čele Rady ministrů stál předseda, který byl rovněž pověřen jejím sestavením.

4.5. Novelizace Ústavy Německé demokratické republiky z roku 1974

Relativně krátce po pompézním přijetí Ústavy 1968 byla Ústava v roce 1974, oproti roku 1968 v o poznání komornějším duchu, novelizována. Tato novelizace byla provedena na základě zákona o doplnění a změně ústavy Německé demokratické republiky ze dne 7. října 1974⁷⁷. Tímto poměrně krátkým zákonem o čtyřiceti paragrafech došlo k revizi některých ustanovení Ústavy z roku 1968, a to v návaznosti na aktuální politický vývoj.

⁷⁶ Čl. 78 odst. 1 Ústavy Německé demokratické republiky ze dne 6. dubna 1968.

⁷⁷ Gesetz zur Ergänzung und Änderung der Verfassung der Deutschen Demokratischen Republik vom 7. Oktober 1974 (GBl. I S. 425).

Po roce 1969 došlo k jisté transformaci vzájemných vztahů mezi NDR a SRN, a to zejména díky tzv. východní politice (Ostpolitik) Willyho Brandta, který stanul v čele vlády SRN vedené SPD. Ten začal vyvíjet snahy o normalizaci vztahů, přičemž došlo k pozitivní posunu na poli vzájemné komunikaci mezi oběma národy. Tento postup se však nevyhnul ani Brandtově kritice, přičemž mu bylo vyčítáno, že díky jeho snahám byl podporován nelegitimní stát, potlačující lidská práva. Na druhé straně příznivci Ostpolitik v ní spatřovali realistickou akceptaci situace, v dané chvíli neměnné a způsob vylepšení vztahů a zpřístupnění hranic pro alespoň nějaké mezilidské kontakty⁷⁸. Dalším impulsem pro smířlivější politiku bylo nahrazení stárnoucího Waltera Ulbrichta Erichem Honeckerem. Významným milníkem bylo uzavření tzv. Základní smlouvy (Grundlagenvertrag)⁷⁹ mezi oběma německými republikami v prosinci roku 1972. Tato poměrně krátká smlouva o deseti článcích upravovala základní normy pro budování dobrých sousedských vztahů. Vrcholem pak bylo uznání obou německých států Organizací spojených národů v září roku 1973.

Samotná novelizace pak zejména reflektovala nově nabyté vztahy mezi NDR a SRN. V důsledku toho tak byla novelou upravena všechna ustanovení odkazující na „německý národ“, jakož i odkaz na Ústavu NDR z roku 1949 v preambuli. Ze „*socialistického státu německého národa*“ se tak stal „*socialistický stát dělníků a rolníků*“⁸⁰. Další podstatnou ideologickou změnou pak představovala novelizace článku 6 odst. 2, který nově stanovil, že „*Německá demokratická republika je navždy a neodvolatelně spojencem Svazu sovětských socialistických republik*“. Další revize se pak týkaly postavení Státní rady a Rady ministrů.

Od roku 1974 nebyla Ústava NDR nijak novelizována, a to až do 1. prosince 1989, kdy byla z článku 1 odst. 1 vymazána část „*pod vedením dělnické třídy a její marxisticko-leninistické strany*“.

4.6. Struktura politického systému

Struktura politického systému Německé demokratické republiky měla jistý hierarchický charakter. Na samém vrcholku pomyslné pyramidy stála formální hlava státu, tedy zprvu prezident a posléze od roku 1960 Státní rada, resp. její předseda. Paralelně vedle ní stála Rada ministrů, které byli jednotliví ministři odpovědní, a která přijímala důležitá rozhodnutí v oblasti ekonomiky a

⁷⁸ FULBROOK 2010 op. cit., str. 163.

⁷⁹ Vertrag über die Grundlagen der Beziehungen zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Deutschen Demokratischen Republik vom 21. Dezember 1972.

⁸⁰ Článek 1 Ústavy Německé demokratické republiky ze dne 6. dubna 1968 ve znění ze dne 7. října 1974.

bezpečnosti státu. Pod ní se pak nacházela Komora lidu. Ta se scházela nepravidelně a k jejím schůzím nedocházelo příliš často a fakticky bylo její úlohou ratifikování a zveřejňování právních předpisů, o kterých však sama v podstatě nerozhodovala, nýbrž o nich bylo rozhodováno na vyšších místech. Zastávala tak zcela rozdílnou úlohu ve srovnání se západoněmeckým Bundestagem, který svou zákonodárnou pravomoc fakticky řádně plnil.

Další výkonné orgány existovaly na nižších úrovních – regionální, oblastní a místní, přičemž na všech úrovních (stejně jako u výše popsaných ústavních orgánů) bylo zřejmé, že vedoucí úlohu má SED. Zejména po zakotvení její stěžejní role v Ústavě Německé demokratické republiky o tom nebylo sporu.

Obdobná hierarchie prostupovala i v rámci samotné SED. V zásadě veškerou politickou moc ve svých rukou pevně drželo politbyro společně s jeho sekretariátem se stranickým předsedou jako prvním tajemníkem, který měl být první mezi rovnými. Pod politbyrem se nacházel ústřední výbor zastávající spíše poradní roli a byl volen členy stranického kongresu, který se scházel každých pět let. Na regionální oblastní úrovni pak panovala v tamních organizacích struktura podobná té celostátní⁸¹.

4.7. Cesta ke znovusjednocení Německa

Pod vlivem událostí a politických změn v okolních státech východního bloku, které byly značně ovlivňovány společenskou a hospodářskou „perestrojkou“ Michaila Gorbačova v Sovětském svazu, začala sílit nespokojenost i v NDR, kde stará vládnoucí garnitura nezměnila směr. Zejména u mladšího obyvatelstva NDR se stále více začala vyskytovat silná touha po životě ve Spolkové republice Německo. Dne 11. ledna 1989 skupinka východoněmeckých občanů obsadila stále zastupitelství Spolkové republiky ve východním Berlíně a podařilo se jí získat slib beztrestnosti, a zejména pak okamžité povolení k výjezdu. Tato událost rozdmýchala snahy občanů NDR o překročení hranic. Tyto pokusy však byly zpravidla trestány rozkazem ke střelbě. Strategie „obsazení“ zastupitelských úřadů SRN se tak jevila jako schůdné řešení. V srpnu 1989 obsadilo více než sto lidí západoněmecké velvyslanectví v Budapešti a těmto pak bylo umožněno odcestovat do Vídně. Tím byla definitivně zahájena masivní vlna exodu východních Němců směrem do Spolkové republiky Německo. V září 1989 vnikly tisíce občanů NDR na půdu západoněmeckého velvyslanectví v Praze a další stovky na území spolkového velvyslanectví ve

⁸¹ FULBROOK 2010 op. cit., str. 137.

Varšavě. 30. září 1989 spolkový ministr zahraničí Hans-Dietrich Genscher směřem k asi 6 000 východoněmeckým uprchlíkům na pražském velvyslanectví osobně komunikoval zprávu, že jim bude umožněno vycestovat zvláštními vlaky do SRN. Vzápětí, dne 4. října 1989, následovala druhá vlna, když Prahy do SRN vycestovalo více než 7 600 východních Němců, jen den poté, co byl zrušen bezvízový styk mezi NDR a Československem⁸². Vycestování východoněmeckých občanů bylo umožněno i přes Maďarsko. V květnu 1989 byly oficiálně odstraňovány zátarasý mezi Maďarskem a Rakouskem. Dne 19. srpna touto cestou vycestovalo přibližně 700 občanů NDR, kteří v Maďarsku trávili dovolenou. V této souvislosti Maďarsko trvalo na tom, aby situaci řešily oba státy – NDR i SRN a 11. září vypovědělo smlouvu s NDR týkající se pravidel cestování. Tím byla občanům NDR uvolněna cesta a do 1. října 1989 jich z NDR přes Československo a Maďarsko vycestovalo přes 24 500⁸³.

Zatímco občané z NDR hromadně utíkali, Berlín se chystal na oslavy čtyřicátého výročí od vzniku Německé demokratické republiky. Tehdy již sedmdesátiletý Erich Honecker ve své slavnostní řeči dne 7. října 1989 z Paláce republiky označoval NDR za „baštu socialismu proti imperialismu“ a „vlnolam socialistických zemí“, nedbaje na výstražná slova rovněž přítomného Michaila Gorbačova, který prohlásil směřem ke staré garnituře, že každá země prochází vlastními vývojovými procesy, které je třeba promýšlet a řešit⁸⁴. V ulicích Berlína demonstrovaly statisíce lidí a mnoho jich bylo brutálně zasahující policií zatčeno. Další demonstrace aktivně probíhaly i v dalších východoněmeckých městech – v Lipsku, Drážďanech či Postupimi. Dne 9. října 1989 se v Lipsku vydalo do ulic více než 70 000 občanů, kterým se však policie do cesty nepostavila. Dodnes není zcela jasné, na čí rozkaz byl zásah odvolán⁸⁵. Cílem demonstrace bylo zahájení reformy ve vztahu k hromadné emigraci. Dne 18. října 1989 byl na krizovém zasedání Honecker odvolán z funkce generálního tajemníka a jeho nástupcem se stal Egon Krenz.

4.8. Sjednocení Německa

Po Honeckerově svržení dostal vývoj úplně nový spád. Egon Krenz, který byl dne 24. října 1989 i přes protesty zvolen předsedou Státní rady a snažil se o vzájemný dialog s obyvatelstvem. Od listopadu pak znovu obnovil bezvízový styk s Československem, což mělo za následek další

⁸² MÜLLER, Helmut M., Hanna VOLLRATH, Karl-Friedrich KRIEGER a Ivona ŘEZANKOVÁ 1995 op. cit., str. 453.

⁸³ MÜLLER, Helmut M., Hanna VOLLRATH, Karl-Friedrich KRIEGER a Ivona ŘEZANKOVÁ 1995 op. cit.

⁸⁴ MÜLLER, Helmut M., Hanna VOLLRATH, Karl-Friedrich KRIEGER a Ivona ŘEZANKOVÁ 1995 op. cit., str. 454.

⁸⁵ MÜLLER, Helmut M., Hanna VOLLRATH, Karl-Friedrich KRIEGER a Ivona ŘEZANKOVÁ 1995 op. cit.

skokový nárůst emigrantů. Dne 8. listopadu 1989 odstoupilo celé stávající politbyro a ústřední výbor zvolil nové. Velké překvapení nastalo o den později, kdy jeden z členů berlínského politbyra oznámil otevření hranic mezi NDR a SRN v západním Berlíně. Téhož dne spolkový kancléř Helmut Kohl přislíbil NDR rozsáhlou hospodářskou pomoc pod podmínkou zrušení mocenského monopolu SED, povolení existence nezávislých stran a zajištění svobodných voleb⁸⁶. Dále pak Kohl představil plán německé politiky o deseti bodech, který měl začít bezodkladnou spoluprací v oblasti životního prostředí a rozšíření telefonní a železniční sítě. Tyto kroky měly být následovány změnou ústavy NDR, zejména ve vztahu k volebnímu právu, a zajištěním podmínek tržního hospodářství. Po uskutečnění svobodných voleb pak následně mělo dojít k vytvoření konfederativní struktury německého státu.

Dne 1. prosince 1989 byl změněn článek 1 ústavy NDR, když byla vyškrtnuta věta o vedoucí úloze dělnické třídy a jejich marxisticko-leninistické straně. V návaznosti na to pak odstoupilo celé vedení SED v čele s Egonem Krenzem. Na žádosti opozičních iniciativ vznikl, podobně jako v Polsku, „kulatý stůl“, který byl tvořen zástupci vlády a opozičních skupin. Ten poprvé zasednul dne 7. prosince 1989, přičemž za nejdůležitější opatření bylo označeno vypracování nové ústavy a uspořádání nových voleb do lidové sněmovny. Dne 12. března 1990 se „kulatý stůl“ usnesl, že NDR nepřevzme Základní zákon SRN, a byl předložen vlastní návrh nové ústavy NDR. Tento návrh však zůstal bez větší odezvy a bylo od něj upuštěno.

S ohledem na téma této práce považuji za důležité zmínit napětí a jisté obavy, které panovaly ve vztahu k otázce východní hranice Německa s Polskem. Mnozí politici SRN prohlašovali, že dle mezinárodního práva Německo stále ještě existuje na území vytyčeném hranicemi z roku 1937, navzdory dohodám uzavřeným mezi Polskem a NDR v letech 1950 a 1970. Nová nekomunistická polská vláda tudíž přirozeně volala po jednoznačném stanovisku. Napětí dále vystupňovalo prohlášení Helmuta Kohla, že rozhodnutí budoucí celoněmecké vlády nemůže být prejudikováno na základě daného právního stavu. Nakonec se však pod tlakem světových velmocí dne 21. června 1990 oba německé parlamenty usnesly, že hranice s Polskem vytyčené smlouvami mezi NDR a Polskem z 6. července 1950 a 7. prosince 1970 jsou podle zásad mezinárodního práva definitivní⁸⁷.

⁸⁶ MÜLLER, Helmut M., Hanna VOLLRATH, Karl-Friedrich KRIEGER a Ivona ŘEZANKOVÁ 1995 op. cit., str. 456.

⁸⁷ MÜLLER, Helmut M., Hanna VOLLRATH, Karl-Friedrich KRIEGER a Ivona ŘEZANKOVÁ 1995 op. cit., str. 462.

Dne 18. března 1990 se v Německé demokratické republice uskutečnily dlouho očekávané demokratické volby, které poměrně překvapivě ovládla CDU s 40,59 % hlasů. Ta následně sestavila vládu, jejímž předsedou se stal Lothar de Maizière. Lidová sněmovna na svém prvním zasedání dne 5. dubna 1990 zrušila Státní radu a zároveň zvolila jako hlavu státu prezidentku Sabinu Bergmann-Pohlovou. Díky nové, demokraticky zvolené vládě mohly být zahájeny jednání mezi NDR a SRN ve vztahu k vytvoření společné měnové, hospodářské a sociální unie. Příslušná smlouva byla uzavřena v Bonnu 18. května 1990 a díky ní bylo mj. zavedeno jediná společná měna – německá marka. V červenci 1990 započala závěrečná jednání týkající se druhé smlouvy, která by představovala definitivní a úplné sjednocení. Dne 23. srpna 1990 bylo v lidové sněmovně NDR přijato usnesení, že NDR přistoupí ke Spolkové republice Německo dle článku 23 jejího Základního zákona, a to s účinností k 3. říjnu 1990. Samotná smlouva o sjednocení byla uzavřena 31. srpna 1990 ve východním Berlíně spolkovým ministrem vnitra Wolfgangem Schäuble a státním tajemníkem NDR Güntherem Krausem. Článek 23 Základního zákona, který byl poprvé změněn až v souvislosti s uzavřením Smlouvy o sjednocení, působí na první pohled poněkud jednoduše – „*Tento základní zákon se původně vztahuje na území Bádenska, Bavorska, Brém, Velkého Berlína, Hamburku, Hesenska, Dolního Saska, Severního Porýní-Vestfálska, Porýní-Falc, Šlesvicko-Holštýnska, Württemberska-Bádenska a Württemberska-Hohenzollern. V ostatních částech Německa vstoupí v platnost po jejich přistoupení.*“. Je z něj na první pohled patrné, že dva německé státy byly považovány za pouze dočasný stav, jehož náprava přišla až po více než čtyřiceti letech.

4.8.1 Smlouva o sjednocení

Smlouva o sjednocení⁸⁸ obsahuje dohromady 45 článků a tři poměrně rozsáhlé přílohy. Smlouva je rozdělena do devíti kapitol, kterým předchází preambule. První kapitola o dvou člancích upravuje účinnost sjednocení, resp. přistoupení (Beitritt), přičemž stanovuje, že podle článku 23 základního zákona se ke dni 3. říjnu 1990 země Braniborsko, Meklenbursko-Přední Pomořansko, Sasko, Sasko-Anhaltsko a Durynsko stanou zeměmi SRN. Hlavním městem (a samostatnou zemí) byl určen Berlín a 3. říjen byl vyhlášen jak svátek – Den německé jednoty. Kapitola II se věnovala Základnímu zákonu a jeho změnám. Kapitola III řeší existenci právních systémů a jejich sjednocení. Čtvrtá kapitola byla zasvěcena účinnosti mezinárodních smluv

⁸⁸ Vertrag zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Deutschen Demokratischen Republik über die Herstellung der Einheit Deutschlands vom 31. August 1990 (BGBl. II S. 885, 889).

uzavřených oběma státy, pátá kapitola veřejné správě a spravedlnosti, šestá veřejnému majetku a dluhům, sedmá pak sociálním věcem – práci, rodině, ženám, zdraví a ochraně životního prostředí, na tu dále navazovala osmá kapitola pojednávající o kultuře, vzdělání, vědě a sportu. Závěrečná kapitola pak obsahovala přechodná a závěrečná ustanovení. Poté již následovalo velké množství společného úsilí s cílem vybudovat opět společný, prosperující právní stát.

4.8.2 Návrh celoněmecké ústavy

Potom, co bylo upuštěno od návrhu nové ústavy NDR ze dne 4. dubna 1990, se tvůrci jejího návrhu spojili se západoněmeckými kolegy a v předvečer 17. června 1990 (tehdejšího svátku na památku lidového povstání v roce 1953) bylo v Berlíně založeno Kuratorium pro spolek německých zemí s demokratickou ústavou (Kuratorium für einen demokratisch verfassten Bund deutscher Länder). Účelem tohoto sdružení byla „*podpora široké veřejné ústavní diskuze, jejíž výsledky mají být završeny ústavodárným shromážděním*“⁸⁹. V okamžiku založení čítalo Kuratorium na 200 členů, včetně celé řady osobností z oblasti vědy, politiky a kultury.

Cílem nové celoněmecké ústavy bylo sloučit západoněmecké ústavní tradice a východoněmecké představy o podobě ústavy. Jako základ pro podobu celoněmecké ústavy byl určen Základní zákon, jelikož socialistická ústava NDR z roku 1968, resp. 1974 přirozeně nepřicházela v úvahu. Kuratorium chtělo při formování návrhu spolupracovat s veřejností (což ostatně bylo i mottem celého Kuratoria), a tak kromě početných akcí menšího rozsahu uspořádala i tři velké kongresy, a to ve Výmaru v září 1990, v Postupimi v prosinci 1990 a ve Frankfurtu nad Mohanem v červnu 1991. Těchto kongresů se zúčastnilo na 2000 občanů, kteří se svými nápady podíleli na konečné podobě ústavního návrhu. Následně byl v červenci 1991 Kuratoriem představen veřejnosti návrh, který však neměl mít charakter konečnosti či neměnnosti, naopak se měla diskuze o podobě ústavy přenést na širokou veřejnost⁹⁰.

Znění celoněmecké ústavy nemělo za cíl zcela revidovat Základní zákon, nýbrž měla sloužit k tomu, aby jej do jisté míry aktualizovala. Návrh tak obsahoval například rozšíření zásady rovnosti pohlaví (čl. 3), včetně rovnosti žen a mužů při ustanovování do veřejných úřadů (čl. 33). Značný rozvoj nastal i v oblasti sociálního státu a jako občanské právo tak byla zakotvena

⁸⁹ BANDITT, Christopher [online]. Das "Kuratorium für einen demokratisch verfassten Bund deutscher Länder" in der Verfassungsdiskussion der Wiedervereinigung, 2015 [cit. 03. 11. 2019] Dostupné z https://www.boell.de/de/2015/09/17/die-verfassungsdiskussion-der-wiedervereinigung?dimension1=ds_wetter_25_jahre#23.

⁹⁰ BANDITT 2015 op. cit.

kupříkladu sociální jistota „*ve stáří, v nemoci, při dlouhodobé péči, zdravotním postižení, bezdomovectví a bídě*“ (čl. 12b)⁹¹. Článek 20 pak Německo definoval jako „*republikánský, demokratický, sociální a ekologický federální stát*“ (čl. 20), a zaměření na ekologii představovalo jeden ze základních rysů návrhu ústavy a předpokládal se dokonce vznik specializované Ekologické rady (Ökologischer Rat), účastníci se legislativního procesu (čl. 53b). Dále byla posílená přímá demokracie, a to prostřednictvím petic, referend a lidových iniciativ⁹².

Návrh celoněmecké ústavy se však setkal s odmítnutím. Spolková vláda považovala za škodlivé zpochybnit osvědčený Základní zákon a Kuratoriu se o potřebnosti přijetí návrhu nepodařilo přesvědčit širokou veřejnost. Navíc v kontextu tehdejší doby bylo rychlé přistoupení NDR k Základnímu zákonu řešením flexibilnějším, a z dnešního pohledu považují zvolenou cestu za vhodnou a úspěšnou.

⁹¹ BANDITT 2015 op. cit.

⁹² FREILING, Gerhard. Mehr Demokratie und mehr Sozialstaat in Bund und neuen Ländern Verfassungskonzepte und Verfassungsgebung im deutschen Einigungsprozess. Linden, 2014. Disertační práce. Justus-Liebig-Universität Gießen, str. 28.

5. Ústavněprávní vývoj Polska

5.1. Vývoj po roce 1945 a referendum v roce 1946

V průběhu druhé světové války, a i po jejím konci fungovala v Londýně polská exilová vláda a v roce 1944 byla dále zřízena s ní spojená sedmnáctičlenná Rada národní jednoty (Rada Jedności Narodowej), v rámci které pak vznikla Ústřední rada (Rada Główna). Kvůli názorovým rozkolům mezi orgány v emigraci a domácími orgány došlo po vzájemných jednáních ke vzniku Prozatímní vlády národní jednoty (Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej), která byla fakticky přetvořena z Polského výboru národního osvobození⁹³ (Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego) 31. prosince 1944. Dalším centrem polské emigrace byla Moskva, kde byl na počátku roku 1943 Wandou Wasilewskou a Alfredem Lampem založen Svaz polských vlastenců (Związek Patriotów Polskich)⁹⁴.

Prozatímní vláda národní jednoty byla složena ze zástupců domácích a částečně i emigračních politických stran. Není překvapivé, že celých 17 z 21 členů této vlády bylo členy komunistické Polské dělnické strany (avšak samotný premiér, Edward Osóbka-Morawski, nebyl komunistou nýbrž členem Dělnické strany polských socialistů⁹⁵), a pravděpodobně i díky tomu byla okamžitě po jejím vzniku uznána Sovětským svazem. Kvůli nátlaku Moskvy se rozhodlo polskou prozatímní vládu plně uzнат i Československo a následně v červnu 1945 i Jugoslávie. Zdrženlivější postoj vůči prozatímní vládě zaujaly Velká Británie a Spojené státy americké, přičemž odkazovaly na výsledky Jaltské konference, které považovaly za nutné vytvořit prozatímní polskou vládu národní jednoty založenou na „širokém demokratickém základě“, stejně jako na účasti exilových politiků. Vzhledem k tomu, že tyto podmínky nebyly splněny, nebyli polští představitelé pozváni na ustanovující konferenci Organizace spojených národů⁹⁶. Tato prozatímní vláda byla následně zavázána právě Jaltskou konferencí k vypsání parlamentních voleb. Lhůta pro vypsání voleb však nebyla konferencí nařízena a volby se měly konat „co nejdříve“. Vzhledem k ne zcela příznivé situaci Polské dělnické strany však probíhala snaha volby co nejvíce oddálit. Významně k tomu pomohlo referendum, které dne 5. dubna 1945 navrhla

⁹³ Polský výbor národního osvobození vzniknul dne 22.6.1944 v Chełmu Lubelskim (Mariusz Jarosiński_[online]. PKWN, 2016 [cit. 26. 10. 2019] Dostupné z <https://dzieje.pl/aktualnosc/pkwn>).

⁹⁴ KOSMAN, Marceľ. Dějiny Polska. Praha: Karolinum, 2011. ISBN 978-80-246-1842-5, str. 323.

⁹⁵ KOSMAN 2011, op. cit., str. 332.

⁹⁶ KOSMAN 2011 op. cit..

s Polskou dělnickou stranou spřízněná Polská socialistická strana. Předmětem tohoto referenda byly 3 otázky:

- Jsi pro zrušení Senátu?
- Chceš, aby příští Ústava potvrdila ekonomický systém zavedený zemědělskou reformou a znárodnění základních odvětví státní ekonomiky se zachováním možnosti soukromého podnikání?
- Chceš potvrzení západních hranic polského státu na Baltu, Odře a Lužické Nise?

Referendum konané 30. června 1946 bylo spjatou s propagandou, která cílila proti nekomunistickým organizacím a vyvrcholila zavražděním několika funkcionářů opoziční Polské lidové strany. Oficiální výsledky byly zveřejněny až 11. července 1946, tedy po 11 dnech od ukončení hlasování. Dle těchto výsledků s velkou převahou hlasovali voliči 3x pro možnost „ano“, konkrétně pak zvolili tuto možnost v 68 % u první otázky, v 77.1 % u druhé otázky a v 91,4 % u třetí otázky. Dnes však převládá názor, že výsledky referenda byly do značné míry zfalšované. Tato teorie vychází mimo jiné ze skutečnosti, že v Krakově, kde sčítání hlasů měla na starosti nekomunistická Polská lidová strana odpovědělo „ne“ na první otázku 84 % voličů, na druhou otázku 59 % voličů a na třetí otázku 30 % voličů. Výsledky zde byly přitom zveřejněny hned následující den po hlasování. Odborníci v čele s Andrzejem Paczkowskim uvádí, že skutečné výsledky se od oficiálních lišily o 41 % v případě první otázky, o 33 % u druhé otázky a o 24 % u třetí otázky⁹⁷. Z uvedeného vyplývá, že se v hlasování komunistům postavilo přibližně ¾ voličů při volební účasti 85 %⁹⁸.

Navzdory bouřlivým okolnostem, které referendum provázely, nemůžeme hovořit, že by mělo nějaký reálný dopad, neboť se týkalo otázek, o kterých už bylo dříve rozhodnuto nebo dokonce už byly uskutečňovány. Jediným účelem referenda tedy bylo oddálit parlamentní volby.

5.2. Parlamentní volby 1947

V důsledků výsledků referenda Zemská národní rada navzdory bikameralistické tradici Polska schválila jednokomorový Ústavodárný Sejm čítající 444 členů. Volby byly přímé a všeobecné a po vzoru volebního systému z roku 1922 užívaly proporcího volebního systému.

⁹⁷ PACZKOWSKI, Andrzej. *Od sfalszowanego zwycięstwa do prawdziwej klęski: szkice do portretu PRL*. Krakov: Wydaw. Literackie, 1999. ISBN: ISBN 83-08-02912-4, str. 27.

⁹⁸ KUBÁT, Michal. *Vývoj a proměny státního zřízení Polska ve 20. století: institucionálně politická studie*. Praha: Dokořán, 2006. Bod. ISBN 80-7363-079-6, str 95.

Zásadním rozdílem oproti systému z roku 1922 však byla všeobecnost. Aktivní ani pasivní volební právo nepožívaly osoby, které v průběhu okupace bránily ať již doma nebo v emigraci ozbrojenému boji s okupanty⁹⁹. Pasivní volební právo pak nebylo dáno lidem, kteří v době vypsání voleb pobývali v zahraničí¹⁰⁰. Toto omezení jednoznačně cílilo především na emigrační politiky.

Samotné volby se uskutečnily 19. ledna 1947, přičemž jednoznačným vítězem (80,1 % hlasů) se stala koalice Volební blok demokratických stran a odborových svazů, v jehož čele stála Polská dělnická strana. Dříve ne zcela jasná podpora (zejména ve světle referenda) se tak stala oficiálně úspěchem¹⁰¹.

5.3. Ústavodárny Sejm

Nově zvolený Ústavodárny Sejm zasedal poprvé 4. února 1947¹⁰². Navzdory tomu, že jeho hlavním úkolem mělo být schválení prozatímní ústavy, fungoval tento orgán až do roku 1952 a byl kombinací ústavodárce a „standardního“ parlamentu.

Schválení ústavy však představovalo nelehký úkol, zejména kvůli názorové nejednotnosti nejen mezi stranami, ale i v jejich vnitřních strukturách. V tomto režimu doposud platila Březnová ústava z roku 1921, ale zároveň bylo vydáváno množství zcela nedemokratických norem. Z této situace pak našel Ústavodárny Sejm východisko v podobě přijetí „malé ústavy“, jež měla platit do schválení ústavy řádné. Než však mohla být malá ústava přijata, bylo třeba vyřešit několik více či méně důležitých záležitostí. Ponejprve byl přijat ústavní zákon o volbě prezidenta. Jednalo se o nevyhnutelný krok, neboť do té doby byl prezidentem ex officio předseda komunistické Zemské národní rady, která přestala existovat okamžikem zvolení Ústavodárného Sejmu. Zásadní přínos tohoto zákona spočíval v obnovení instituce prezidenta a v určení způsobu jeho volby. Další záležitostí bylo odvolání stávající Prozatímní vlády národní jednoty a ustavení nové vlády skládající se z členů stran komunisty ovládaného Demokratického bloku. Tato vláda pak působila až do 20. listopadu 1952. Po těchto krocích už nic nebránilo vytvoření speciálního parlamentního výboru, který pracoval na přípravě ústavy. Nakonec byl vybrán společný návrh Polské dělnické strany a Polské lidové strany. Tři dny na to, 22. února 1947, byl pak doplněn Deklarací

⁹⁹ KUBÁT, Michal. Státní zřízení polské lidové republiky. *Studia territorialia*. 2007, 7(10), 67-103. ISSN 1213-4449., str. 74.

¹⁰⁰ KUBÁT 2006 op. cit.

¹⁰¹ KUBÁT 2006 op. cit., str. 96.

¹⁰² PACZKOWSKI, Andrzej. *Půl století dějin Polska: 1939-1989*. Praha: Academia, 2000. ISBN 80-200-0737-7, str. 120.

Ústavodárného Sejmu, jejímž předmětem byla realizace občanských práv a svobod¹⁰³. Není bez zajímavosti, že celý proces trval pouze 18 dní. Do jisté míry to však bylo způsobeno nedemokratickou povahou politického systému ovládaného komunistickou Polskou dělnickou stranou, kde byly potírány snahy o diskuzi či jakoukoliv politickou soutěž, čímž se docílilo značného zrychlení tohoto procesu. Současně byl vyhlášen zákon o amnestii¹⁰⁴, na jehož základě bylo z věznic a vazeb propuštěno přibližně 25 000 lidí¹⁰⁵.

5.4. Ústavní zákon z 19. února 1947 – tzv. „Malá ústava“

Malá ústava byla vyhlášena jako ústavní zákon a svým obsahem do značné míry navazovala na Březnovou ústavu z roku 1921. Po jejím vzoru zavedla klasické tripartitní rozdělení státní moci, přičemž na zohlednila výsledky referenda z roku 1946 a tudíž zrušila senát a zavedla pouze jednokomorový parlament a dále přidala třetí část moci výkonné, Státní radu.

Prozatímnost ústavy byla vyjádřena už v prvním článku Malé ústavy, ve kterém uvádí, že do doby než vstoupí v platnost nová Ústava Polské republiky, Sejm, jako nejvyšší autorita polského národa, vycházející ze základních principů Ústavy ze dne 17. března 1921, principů Manifestu polského výboru národního osvobození ze dne 22. července 1944, zásady legislativy Rady Národní a sociální a politické reformy, potvrzené národem v lidovém hlasování ze dne 30. června 1946, rozhoduje o systému a rozsahu činnosti nejvyšších orgánů Polské republiky¹⁰⁶. V Malé ústavě byla tímto explicitně vyjádřena definice parlamentního politického režimu.

5.4.1 Ústavní poměry dle Malé ústavy

Malá ústava respektovala, tedy alespoň formálně, tripartitu moci, přičemž za nejvyšší orgánem v oblasti legislativy určila Ústavodárný Sejm, nejvyšším orgánem výkonné moci byl prezident republiky, Vláda republiky a nový orgán – Státní rada, jejímiž členy byli prezident jako předseda, maršálek a vicemaršálové Sejmu, předseda Nejvyšší kontrolní komory a případně další osoby. Spravedlnost pak byla vložena do rukou nezávislých soudů.

¹⁰³ Ustawa Konstytucyjna z dnia 19 lutego 1947 o ustroju i zakresie działania najwyższych organów Rzeczypospolitej Polskiej (Dziennik Ustaw RP, Nr 18 z 20 lutego 1947 r., poz. 447), Deklaracja Sejmu Ustawodawczego z dnia 22 lutego 1947 r. w przedmiocie realizacji praw i wolności obywatelskich (Sprawozdanie Stenograficzne z 8 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego, łam 45).

¹⁰⁴ Ustawa z dnia 22 lutego 1947 r. o amnestii. Dz.U. z 1947 r. nr 20, poz. 78.

¹⁰⁵ PACZKOWSKI 2000 op. cit., str. 121.

¹⁰⁶ Článek 1 Ústavního zákona z 19. února 1947.

Malá ústava odkazuje na Ústavu ze dne 17. března 1921 na několika místech. Je tomu tak zejména v případě některých práv a povinností poslanců Ústavodárného Sejmu – imunity, diet a zákazu nabývat státní majetek¹⁰⁷.

Odkazy na Ústavu ze dne 17. března 1921 jsou dále obsaženy v úpravě prezidenta republiky¹⁰⁸, která po zohlednění absence senátu zůstala v podstatě totožná, a v úpravě Rady ministrů¹⁰⁹.

Formálně je možné zcela bez jakýchkoliv pochyb považovat Malou ústavu za ústavu demokratickou, o čemž svědčí i časté přímé odkazy na Ústavu ze dne 17. března 1921. Výklad Malé ústavy může vzbuzovat dojem, že Polsko bylo po dobu její účinnosti demokratickým politickým systémem, avšak skutečnost byla diametrálně odlišná.

Ve skutečnosti nebyly splněny základní podmínky pro fungování parlamentního režimu. Zásadním problémem byla, ostatně jako ve většině zemí východní Evropy v té době, faktická absence multipartismu a následná neexistence politické soutěže politických stran zastupující různé politické názory a směry. Důsledkem toho bylo znemožněno naplnění základních charakteristických rysů demokracie a parlamentarismu (naplňování principu dělby moci, uplatňování zásady politické odpovědnosti vlády vůči parlamentu, princip kontrasignace rozhodnutí prezidenta vládou¹¹⁰).

Fikce demokratického zřízení se postupně stále více prohlubovala. Ústřední úloha měla být dle Malé ústavy v rukou jednokomorového Sejmu, který byl jako jediný označen za představitele národa¹¹¹, přičemž ostatní instituce Malou ústavou zřízené byly pouze státními orgány, které na rozdíl od Sejmu nedisponovaly legitimitou nabytou všeobecnými volbami, a všechny byly na Sejm do značné míry závislé a podléhaly jeho kontrole, přičemž Sejm nemohl být rozpuštěn žádným výkonným orgánem, prezidenta nevyjímaje¹¹². Jednokomorový nejvyšší orgán je v socialistických režimech častým prvkem. Odklon od bikamerality můžeme sledovat i na příkladu Německé demokratické republiky (po novelizaci Ústavy v roce 1958¹¹³ a i v Ústavě z roku 1968, resp. 1974). Podobně tomu bylo i v Československu za účinnosti Ústavy 9. května¹¹⁴ a Ústavy

¹⁰⁷ Článek 11 Ústavního zákona z 19. února 1947, odkazující na články 21, 22 a 24 Ústavy ze dne 17. března 1921.

¹⁰⁸ Článek 13 Ústavního zákona z 19. února 1947, odkazující na články 40, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52 a 53 Ústavy ze dne 17. března 1921.

¹⁰⁹ Článek 19 Ústavního zákona z 19. února 1947, odkazující na články 44, 45, 56-63 Ústavy ze dne 17. března 1921.

¹¹⁰ KUBÁT 2007 op. cit., str. 77.

¹¹¹ Článek 1 Ústavního zákona z 19. února 1947.

¹¹² KUBÁT 2007 op. cit., str. 78.

¹¹³ Gesetz über die Auflösung der Länderkammer vom 8. Dezember 1958 (GBl. I S. 867).

¹¹⁴ Ústavní zákon č. 150/1948 Sb. ze dne 9. května 1948, Ústava Československé republiky.

Československé socialistické republiky z roku 1960¹¹⁵. Přijetím Ústavního zákona o československé federaci v roce 1968¹¹⁶ byl v Československu opětovně zaveden parlament dvoukomorový, a sice Federální shromáždění Československé socialistické republiky, které se skládalo ze Sněmovny lidu a Sněmovny národů.

Postavení Sejmu po čase začala oslabovat ve prospěch vlády. Ta dle Malé ústavy mohla vydávat dekrety s mocí zákona. Vzhledem k tomu, že Sejm, který byl ovládnut stejnou politickou stranou jako vláda, tento stav toleroval¹¹⁷. Sejm tak v zásadě rezignoval na svoji legislativní úlohu. Následně došlo navíc k přesunu centra mocenského rozhodování z vlády přímo do vedení komunistické Polské dělnické strany, přičemž nejmocnější postavou ústavního systému se stal prezident Boleslaw Bierut (prezidentem byl od 5. února 1947 do 20. listopadu 1952), který vykonával několik zásadních funkcí – první tajemník Ústředního výboru Polské (sjednocené) dělnické strany a předseda Státní rady (tím byl z titulu prezidenta)¹¹⁸.

Skutečností, která zcela zřejmě odporovala Malé ústavě, byl vznik prezídia vlády, které vzniklo za na základě nepublikovaného usnesení vlády ze dne 31. května 1950¹¹⁹. Členy prezídia byli premiér, vicepremiéři a prezidiální státní tajemník, přičemž tento orgán převzal kompetence celé vlády a samostatně za celou vládu rozhodoval. Nadto prezídiu často předsedal Boleslaw Bierut jakožto prezident republiky¹²⁰.

5.5. Ústavně právní vývoj v letech 1952 – 1989

Rok 1952 představoval zlomový okamžik v rámci polského ústavněprávního vývoje. Zlomovým byl především z toho důvodu, že Polsko přijalo řádnou ústavu, která s několika většími či menšími změnami platná až do 17. října 1997.

5.5.1 Přípravy Ústavy z roku 1952

Vzhledem ke skutečnosti, že Malá ústava z roku 1947 byla od počátku koncipována jako prozatímní, začaly nedlouho po jejím přijetí práce na tvorbě ústavy zcela nové, plnohodnotné, reflektující politickou situaci.

¹¹⁵ Ústavní zákon č. 100/1960 Sb. ze dne 11. července 1960 Ústava Československé socialistické republiky.

¹¹⁶ Ústavní zákon 143/1968 Sb. ze dne 27. října 1968 o československé federaci.

¹¹⁷ KUBÁT 2007 op. cit.

¹¹⁸ KUBÁT 2007 op. cit.

¹¹⁹ KUBÁT 2007 op. cit., str. 79.

¹²⁰ KUBÁT 2007 op. cit.

V červnu 1949 byly Sekretariátem Ústředního výboru PZPR jmenovány dvě neveřejné stranické ústavní komise, a sice komise „A“, která byla komisí pracovní, a komise „B“, která byla komisí ideologickou¹²¹. Přísně tajný návrh z listopadu 1950 byl postoupen stranickému politbyru, přičemž to jej v pozměněném znění postoupilo do Moskvy k posouzení. Výsledkem posouzení bylo přibližně 50 meritorních i stylistických změn, které na jaře 1951 do návrhu ústavy zanesl sám Stalin¹²². Další fáze ústavotvorného procesu již probíhaly veřejně. Dne 26. května 1951 byl Sejmem schválen ústavní zákon o způsobu přípravy a schválení ústavy, na jehož základě byla ustanovena Ústavní komise, v jejímž čele stanul prezident republiky¹²³. Ústavní komise se skládala ze 103 členů, jak z řady poslanců (61), tak osob mimo Sejm (42). Oficiálním účelem komise byla příprava návrhu ústavy a jeho postoupení k celonárodní diskuzi¹²⁴. Na základě této diskuze měla Ústavní komise vyhotovit konečný návrh ústavy a předat jej Sejmu ke schválení, čímž fakticky získala pravomoc ústavodárné iniciativy. Celonárodní diskuze trvající do 5. dubna 1951 se dle oficiálních údajů zúčastnilo 11 milionů lidí (a téměř každý osmý účastník se přihlásil o slovo)¹²⁵, přičemž bylo předloženo přibližně 2900 pozměňovacích návrhů. Z pozměňovacích návrhů byly pak vzaty v potaz pouze ty, které Ústavní komise považovala za správné. Kritéria tohoto výběru však uveřejněna nebyla¹²⁶. Spolu s prohlášením, že s návrhem ústavy souhlasí většina společnosti, postoupila Ústavní komise konečný návrh ústavy Ústavodárnému Sejmu. Ten návrh projednával ve dnech 18.-22. července 1952 a dne 22. července jej jednomyslně schválil¹²⁷.

5.5.2 Obsah ústavy z 22. července 1952

Ústava z 22. července 1952 znamenala ústavní revoluci, když zbořila všechny ústavní tradice Polska sahající až k Ústavě 3. května 1791. Ústava z 22. července 1952 zcela zjevně kopírovala stalinistickou ústavu Sovětského svazu z roku 1936 a byl v ní jasně zřetelný odraz marxisticko-leninské teorie státu a práva. Tomu odpovídala i změna oficiálního názvu země z Polské republiky (Rzeczpospolita Polska) na Polskou lidovou republiku (Polska Rzeczpospolita Ludowa). Velmi tendenčně psaná preambule hlásala, že Polská lidová republika je republikou pracujících lidí a polský pracující lid je vedený hrdinnou dělnickou třídou.

¹²¹ KUBÁT 2007 op. cit., str. 80.

¹²² KUBÁT 2007 op. cit.

¹²³ Ustawa Konstytucyjna z dnia 26 maja 1951 r. o trybie przygotowania i uchwalenia Konstytucji Polski Ludowej. (Dziennik Ustaw RP, Nr 33 z 18 czerwca 1951 r., poz. 255).

¹²⁴ KUBÁT 2007 op. cit.

¹²⁵ PACZKOWSKI 2000 op. cit., str. 155.

¹²⁶ KUBÁT 2007 op. cit., str. 81.

¹²⁷ KUBÁT 2007 op. cit.

Základ lidové moci v Polsku tvoří svazek dělnické třídy s pracujícím rolnictvem. V tomto svazku patří řídicí úloha dělnické třídě jako vedoucí společenské třídě, opírající se o revoluční vymoženosti polského a mezinárodního dělnického hnutí a o historické skutečnosti vítězné socialistické výstavby ve Svazu sovětských socialistických republik, prvním státě dělníků a rolníků¹²⁸.

Ústava z 22. července 1952 byla rozdělená na preambuli, 10 kapitol a 91 článků. První kapitola definující politické zřízení uvádí v praxi prohlášení z preambule a svěřuje moc do rukou pracujícího lidu měst a venkova. Vedoucí úloha komunistické strany byla pouze naznačena, a to prostřednictvím vedoucí úlohy dělnické třídy (polská komunistická strana se jmenovala „dělnická“)¹²⁹. K úplnému zakotvení došlo až při novelizaci v roce 1976, čemuž se věnuji dále v této práci.

Navzdory dlouhým přípravám se Ústavě z 22. července 1952 nevyhnula řada nedostatků. Jazyk, kterým byla ústava psána, umožňoval mnoho různých možností interpretace, v důsledku čehož často vznikaly situace s nejednoznačným řešením. Od 70. let pak takto zmatečnost značně vygradovala a ústava si v té době dokonce protirečila, konkrétně ve fundamentální ideologické otázce. Na jednu stranu ústava uváděla jako jeden z hlavních principů vládu lidu a tím pádem nadřazenost lidem voleného Sejmu, avšak o kus dál přiznávala hlavní úlohu komunistické straně¹³⁰. Dalším problémem, se kterým se Ústava z 22. července 1952 potýkala, bylo nejednoznačné vymezení vzájemných vztahů mezi nejvyššími státními orgány, ani jednoznačně nestanovila hierarchii právních norem (zákony – dekrety s mocí zákona)¹³¹. Navzdory tomu, že by se tyto nesrovnalosti daly považovat za dílo náhody či omylu, jednalo se o důsledek tehdejšího právního a politického uvažování¹³². Stefan Rozmaryn, významný polský jurista, mj. člen Mezinárodní akademie srovnávacího práva v Haagu¹³³, který byl vedoucím teoretikem marxistického konstitucionalismu v Polské lidové republice a důležitým interpretátorem ústavy, ve své knize *Konstytucja jako ustawa zasadnicza PRL* tvrdil, že teprve praxe je „skutečným smyslem ústavy“¹³⁴. Názor velmi dobře ilustrující reálnou funkci Ústavy z 22. července 1952

¹²⁸ Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r. (Dziennik Ustaw PRL, Nr 33 z 23 lipca 1952 r., poz. 232).

¹²⁹ KUBÁT 2007 op. cit., str. 81.

¹³⁰ KUBÁT 2007 op. cit., str. 82.

¹³¹ KUBÁT 2007 op. cit.

¹³² KUBÁT 2007 op. cit.

¹³³ A. Gwiżdż, Z. Jarosz, W. Sokolewicz [online]. „Państwo i Prawo” 1969, z. 8–9 STEFAN ROZMARYN (1908–1969), 2014 [cit. 4. 3. 2019]. Dostupné z: http://konstytucja.wpia.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2014/02/rozmaryn_in_memoriam.pdf.

¹³⁴ KUBÁT 2007 op. cit., str. 82.

vyjádřil polský badatel Jan Wawrzyniak, který tvrdí, že „Ústava Polské lidové republiky vlastně nikdy nehrála roli nejdůležitějšího právního dokumentu“¹³⁵.

5.5.3 Dělbba moci v Ústavě z 22. července 1952

Ústava z 22. července 1952 rozdělovala ústavní instituce do pěti skupin. První skupinu ústavních institucí tvořily státní orgány. Ústava z 22. července 1952 upravovala celkem tři státní orgány – nejvyšší orgán státní moci, který představoval Sejm, Státní rada, a dále místní orgány státní moci, které byly představovány národními radami. Druhou skupinu pak tvořily nevolené výkonné orgány – vláda (resp. Rada ministrů) a místní orgány státní administrativy. Třetí skupinou byly soudy a čtvrtou skupinu pak tvořila prokuratura. Pátá skupina pak vznikla v roce 1957 a jejími představiteli byly orgány státní kontroly v čele s Nejvyšším kontrolním úřadem.

5.5.4 Sejm

Sejm byl nejvyšším představitelem vůle pracujícího lidu, měst a venkova, který uskutečňoval práva lidu¹³⁶. Jeho klíčovou úlohou bylo schvalování zákonů, přičemž zákonodárná iniciativa byla ústavou svěřena do rukou Státní rady, vlády a poslanců, a kontrola činnosti jiných orgánů státní moci a správy. Byl volen na dobu čtyř let a od účinnosti zákona z 22. prosince 1960 o změně ústavy Polské lidové republiky měl 460 poslanců, kteří ze svého středu volili maršálka, vicemaršálka a komise.

Poslanci byli do Sejmu voleni v přímých všeobecných volbách, přičemž pasivním volebním právem disponovali občané starší 21 let, aktivním volebním právem pak občasně starší 18 let. Formálně se jednalo o volební systém absolutní většiny, který byl kombinován s vícemandátovými volebními obvody. Tyto volby však nebyly demokratické, bez ohledu na to, že počet kandidátů převyšoval počet volených mandátů (od roku 1956 to bylo dokonce stanoveno volebním zákonem). Kandidáti mohli být navrženi pouze k tomu oprávněnými stranami a organizacemi, které musely být členy Fronty národní jednoty. Ta představovala ekvivalent například Národní fronty v bývalém Československu. Voliči při volbách pod psychologickým tlakem veřejného hlasování nehlasovali tajně (nechodili za plentu) a hlasovali veřejně, aniž by

¹³⁵ KUBÁT 2006 op. cit., str. 103.

¹³⁶ Čl. 14 odst. 2 Ústavy Polské lidové republiky z 22. července 1952.

označili konkrétní jména kandidátů na kandidátních listinách, tudíž hlasování souhlasili se stanoveným pořadím kandidátů¹³⁷¹³⁸.

V důsledku zavedení centrálně plánovaného hospodářství měl Sejm pravomoc schvalovat národohospodářské plány na období několika let.

5.5.5 Státní rada

Státní rada byla v historii Polska orgánem zcela novým. Byla volena Sejmem na jeho první schůzi. Byla tvořena předsedou, čtyřmi náměstký, tajemníkem a jedenácti členy (od účinnosti zákona ze dne 15. května 1961 O změně počtu členů Státní rady). Do Státní rady mohli být voleni i maršálek a vicemaršáلكové Sejmu. Po uplynutí volebního období Sejmu působila Státní rada až do zvolení nové Státní rady nově zvoleným Sejmem.

Státní radu je možné považovat za kolektivní hlavu státu, která nahrazovala prezidenta republiky. Za tímto účelem jí byly svěřeny pro tuto funkci poměrně tradiční kompetence reprezentativní a ceremoniální, které vykonával předseda Státní rady. Kromě relativně standardních pravomocí spočívajících například ve vypisování voleb do Sejmu, svolávání zasedání Sejmu či vydávání dekretů s mocí zákona v době mezi zasedáními Sejmu, měla Státní rada několik dalších pravomocí, které jsou v přímém rozporu s ideou demokratického právního státu. Za zcela zásadní považují skutečnost, že Státní rada, jako orgán volený Sejmem, který sám nebyl volen zcela demokratickým způsobem (jak je uvedeno výše), byl ústavou zmocněn k podávání všeobecného závazného výkladu zákonů a od roku 1976 dokonce k posuzování ústavnosti zákonů.

Fakticky docházelo k tomu, že do Státní rady byli voleni vysoce postavení představitelé politických stran ve Frontě národní jednoty, přičemž předseda Státní rady byl vždy členem komunistické Polské sjednocené dělnické strany¹³⁹.

5.5.6 Vláda

Vláda, ústavou označena jako rada ministrů, byla nejvyšším výkonným a nařizovacím orgánem státní moci. Radu ministrů a její členy jmenoval a odvolával Sejm a v době mezi jeho zasedáními pak její členy jmenovala a odvolávala Státní rada na návrh předsedy rady ministrů.

¹³⁷ KUBÁT 2007 op. cit., str. 83.

¹³⁸ KUBÁT 2007 op. cit.

¹³⁹ KUBÁT 2007 op. cit., str. 84.

Stejně tak byla rada ministrů odpovědná Sejmu a v době kdy nezasedal tak Státní radě. Dle ústavy ji tvořili předseda rady, jemuž byla svěřena řídicí úloha, náměstkové předsedy, ministři a předsedové zákonem stanovených komisí a výborů, které vykonávají funkci nejvyšších orgánů státní správy. O skutečnosti, že rada ministrů představovala personálně velmi početný orgán svědčí faktické počty jejich členů, kdy v roce 1953 měla vláda 9 vicepremierů a 38 ministrů, v roce 1977 pak 8 vicepremierů a 27 ministrů¹⁴⁰. Svou rozsáhlostí vláda odrážela celou státní správu, které byla početnost, komplikovanost a byrokratizace vlastní¹⁴¹.

Úloha rady ministrů byla ústavou definována poměrně vágně a obecně a zahrnovala mj. kontrolu činností ministerstev, schvalování a předkládání návrhu státního rozpočtu, schvalování ročních národohospodářských plánů, zajišťování přesných plnění zákonů či vydávání nařízení na základě zákonů. Obecně je možné její funkce považovat za politické, administrativní a ekonomické. Díky široce vymezeným pravomocem se v praxi stala rada ministrů nejdůležitějším a nejmocnějším státním orgánem, který realizoval vůdčí roli komunistické strany¹⁴².

5.6. Novelizace ústavy po roce 1952

Ústava z 22. července 1952 za dobu své účinnosti podstoupila celou řadu větších či menších novelizací. Dle polského badatele Mariana Kallase jich bylo celkem 17¹⁴³, avšak mnohé z nich nebyly svým významem nikterak zásadní. Za nejdůležitější ústavní změnu (v kontextu okolností jejího přijetí se toto označení zdá přiléhavější než označení novelizace) je možné bezesporu považovat změnu z roku 1976, která v duchu 70. let 20. století přinesla utužení nedemokratického režimu Polské lidové republiky. Kromě novelizací utužujících polský autoritarismus, tedy zejména ta z roku 1976, se v pozdějších obdobích (zejména v 80. letech 20. století) objevila řada novelizací, které naopak znamenaly (alespoň v teoretické rovině) do značné míry liberalizaci tehdejších poměrů.

5.6.1 Změna ústavy z roku 1976

Přípravy ústavní změně z roku 1976 byly v prosinci 1975 svěřeny do rukou 28 člennému Mimořádnému výboru, v jehož čele stanul předseda Státní rady Henryk Jabłoński. První návrh byl

¹⁴⁰ KUBÁT 2007 op. cit., str. 84.

¹⁴¹ KUBÁT 2007 op. cit.

¹⁴² KUBÁT 2007 op. cit.

¹⁴³ KUBÁT 2007 op. cit., str. 85.

výborem vyhotoven 23. ledna 1976. Tento návrh byl podroben značné kritice, kdy mu byly vytýkány převážně změny ve dvou oblastech, jednak zakotvení vedoucí úlohy komunistické Polské sjednocené dělnické strany a jednak stanovení nových principů ve vztahu k zahraniční politice, zejména konstitucionalizace spojení se Sovětským svazem. Kritice byla podrobena i přílišná ideologická povaha některých nově navrhovaných článků.¹⁴⁴

Navzdory velmi krátké době příprav této změny byla novelizace velmi rozsáhlá a ústava byla vyhlášena nově jako celek, nikoliv pouze jako novelizace¹⁴⁵. Z původních 91 článků v původním znění ústavy z 22. července 1952 se po změně ústava rozrostla na 106 článků.

Změn se dočkaly už úvodní články, kdy se ze státu lidové demokracie stal stát socialistický. Vedoucí úlohu, jak již bylo uvedeno výše, svěřila ústava v článku 3 odst. 1 Polské sjednocené dělnické straně, když ji jmenovala hlavní politickou silou. Polská lidová republika se ve své politice nově neřídila pouze zájmy polského národa, avšak rovněž posilovala přátelství a spolupráci se Svazem sovětských socialistických republik a dalšími socialistickými státy. Změnami dále prošly ustanovení týkající se sociální a ekonomické politiky státu a dále byl rozšířen katalog práv občanů, a to zejména o tzv. práva 3. generace, a sice práva hospodářská a sociální.

Ze změn týkajících se státního zřízení považují za nejvýznamnější posílení rady ministrů a jejího předsedy. Ten kromě řízení práce rady ministrů řídil práci nově ústavně zakotveného prezidia vlády (které fakticky fungovalo již od roku 1950) a byl dále obdařen pravomocí vydávání nařízení za účelem provedení zákonů (touto pravomocí nadále disponovala i rada ministrů). Vztahy vlády, Sejmu a Státní rady zůstaly změnou nedotčeny.

5.6.2 Další ústavní změny

Ústava z 22. července 1952 prošla poměrně značným množstvím novelizací, avšak zdaleka ne všechny byly natolik důležité, aby bylo přínosné se jimi v této práci zabývat.

Menší, avšak poměrně podstatná byla novelizace v roce 1960 zakotvila pevný počet poslanců Sejmu na 460¹⁴⁶. V předchozí úpravě byli poslanci voleni ve volebních obvodech tak, že

¹⁴⁴ KUBÁT 2007 op. cit., str. 86

¹⁴⁵ Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r. Jednolity tekst z dnia 16 lutego 1976 r. (Dziennik Ustaw PRL, Nr 7 z 21 lutego 1976 r., poz. 36).

¹⁴⁶ Ustawa z dnia 22 grudnia 1960 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (Dziennik Ustaw PRL, Nr 57 z 27 grudnia 1960 r., poz. 322).

jeden poslanec připadal na 60 000 obyvatel. V praxi však i před touto novelizací činil počet poslanců Sejmu 460.

V roce 1982 byl novelou ústavy zřízen nový orgán – Ústavní tribunál (Trybunał Konstytucyjny, překládán též jako Ústavní soud), který mohl do jisté míry rozhodovat o (proti)ústavnosti zákonů. Fakticky však začal působit až v roce 1986 na základě prováděcího zákona z roku 1985. Stejnou novelou byl pak zřízen Státní tribunál, kterému byly ústavně odpovědny nejvyšší státní činitelé¹⁴⁷.

Rok 1983 znamenal nahrazení Fronty národní jednoty Vlasteneckým hnutím národní obrody, a to prostřednictvím už třinácté novely ústavy¹⁴⁸.

Určitou míru liberalizace státního zřízení přinesl rok 1987, kdy bylo konstitucionalizováno referendum¹⁴⁹ a byl zaveden institut ombudsmana (resp. mluvčího občanských práv), který byl volen Sejmem.

Navzdory těmto změnám, které mohou působit jako zmírnění totalitního režimu, je nutné zmínit, že změny znamenající přiblížení se demokratickému režimu přinesla až ústavní novelizace z dubna 1989. Přesto však můžeme Polsko směle považovat za výjimečného průkopníka v kontextu socialistických států.

5.6.3 Hospodářská liberalizace

Zároveň je v této souvislosti důležité zmínit liberalizace hospodářské. K významnému hospodářskému rozvoji došlo v roce 1956, kdy se předsedou Polské sjednocené dělnické strany stal Władysław Gomułka¹⁵⁰. Centrální řízení se do jisté míry uvolnilo, a dokonce byly povoleny ekonomické experimenty. Počet vojáků byl snížen přibližně o 45 tisíc a k redukcí došlo i ve zbrojním průmyslu. Díky novým kapacitám tak byla navýšena výroba spotřebního zboží. Díky nárůstu průmyslové produkce v letech 1956 až 1958 po dlouhé době překročil přírůstek národního důchodu nárůst investic. Velkou roli přitom sehrály výhodné zahraniční úvěry, které byly Polsku poskytnuty nejen Sovětským svazem, nýbrž i (po téměř deseti letech) i Spojenými státy. Nárůst

¹⁴⁷ Ustawa z dnia 26 marca 1982 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (Dziennik Ustaw PRL, Nr 11 z 6 kwietnia 1982 r., poz. 83).

¹⁴⁸ Ustawa z dnia 20 lipca 1983 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (Dziennik Ustaw PRL, Nr 39 z 22 lipca 1983 r., poz. 175).

¹⁴⁹ Ustawa z dnia 6 maja 1987 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (Dziennik Ustaw PRL, Nr 14 z 12 maja 1987 r., poz. 82).

¹⁵⁰ PACZKOWSKI 2000 op. cit., str. 189.

reálné mzdy činil 8 %, a v letech 1956 až 1957 dokonce téměř 10 %. Významným rozvojem prošel i zemědělský sektor, kde úřady začaly tolerovat rozpouštění výrobních družstev. Těch zůstalo jen asi 1 500, tedy 15 % původního počtu. Zemědělci se postupně zbavovali strachu, že budou označeni za kulaky, a mj. díky zmírnění daňové zátěže, zvýšení produkce zemědělských strojů a všem dalším aspektům spojeným s hospodářským růstem došlo mezi roky 1956 až 1958 v oblasti zemědělské produkce k většímu nárůstu než za celou dobu šestiletého plánu¹⁵¹.

Další období signifikantního hospodářského rozvoje nastalo poté, co na VII. plénu ÚV PSDS dne 20. prosince 1970 vystřídal Władysława Gomułku v čele Polské sjednocené dělnické strany Edward Gierek¹⁵². Stalo se tak poté, co na mnoha místech v Polsku probíhaly nepokoje a stávky z důvodu zvýšení cen spotřebního zboží, které byly mnohdy násilně potlačovány (například stávka v gdaňských loděnicích dne 14. prosince 1970, při které demonstrovalo víc než deset tisíc lidí a stovky demonstrantů bylo zbito a zadrženo¹⁵³). Další vlny protestů propukly v lednu 1971, přičemž situaci uklidnilo až odvolání prosincového zvýšení cen dne 15. února 1971.

Krize si žádala účinné řešení, a tak se Gierek rozhodl navázat na snahy o modernizaci hospodářství a zavedení kvazimanažerského způsobu řízení podniků, o což se snažily stranické špičky už od poloviny šedesátých let¹⁵⁴. Gierkova hospodářská strategie si dala za cíl v pětiletce 1971 až 1975 dosáhnout růstu národního důchodu o 40 %, průmyslové výroby o 50 %, zemědělské produkce o 20 % a reálných mezd o 18 %. Jedním z prostředků bylo zavedení tzv. velkých hospodářských organizací, které ve své podstatě představovaly státní koncern disponující důležitými oprávněními a samostatností¹⁵⁵. Dalším prostředkem byl vstup na západní investiční a spotřební úvěrové trhy, jakož i pobídky pro rolníky.

V roce 1971 došlo k podepsání licenční dohody s výrobcem automobilů Fiat, a to na výrobu malých automobilů Fiat 126, pro něž se vžilo označení „Maluch“. Dále bylo rozhodnuto o dávkách společenských zdravotních služeb pro zemědělce, byla zahájena celá řada investic v oblasti dopravy (obnova a výstavba silnic, či městských okruhů), byly založeny farmy cílící na produkci masa. Symbolem reformy se pak stala Coca Cola a cigarety Marlboro, které se objevily na pultech polských obchodů.

¹⁵¹ PACZKOWSKI 2000 op. cit., str. 191.

¹⁵² PACZKOWSKI 2000 op. cit., str. 243.

¹⁵³ PACZKOWSKI 2000 op. cit., str. 240.

¹⁵⁴ PACZKOWSKI 2000 op. cit., str. 245.

¹⁵⁵ PACZKOWSKI 2000 op. cit.

Učiněné reformy přinesly ovoce, národní důchod v letech 1972 až 1974 rostl o přibližně 10 % a průmyslová výroby o 11 %. Mezi lety 1972 a 1973 došlo k nárstu zemědělské výroby o téměř 16 % a reálné mzdy rostly doposud nejrychleji v poválečném období (průměrně o 7 % ročně)¹⁵⁶.

Tento úspěch však nebyl zadarmo a byl do jisté míry na dluh. V roce 1975 musela jít celá čtvrtina příjmů z polského exportu na splátky platebních závazků a výše zahraničních dluhů přesáhla závratných osm miliard dolarů. Problémem byla i skutečnost, že polské zboží nedosahovalo konkurenceschopnosti na západních trzích a úspěch by vyžadoval i změny politické.

Postupem času docházelo k upřednostňování těžkého průmyslu, a to nejen za cenu likvidace drobného a středního průmyslu, nýbrž i za cenu bezstarostného poškozování životního prostředí. Nepříjemný dopad postihnul i zemědělství, kdy nebylo vyráběno dostatečné množství hnojiv a růst obilné produkce se zastavil. V důsledku toho muselo být obilí dováženo a tento dovoz opět hrazen z úvěrů.

Státní dluh neustále rostl. V roce 1975 činil 8,4 miliardy dolarů, v roce 1977 14,9 miliardy a v roce 1979 dokonce 23,8 miliardy dolarů¹⁵⁷. V témže roce šly na splácení dluhů už celé tři čtvrtiny příjmů z exportu a poprvé v poválečné historii Polska došlo k meziročnímu poklesu národního důchodu, a to dle oficiálních údajů o 2,3 %. Nespokojenost prorůstala společností a když 1. července 1980 byly v závodních jídelnách zavedeny „komerční ceny“ masa a uzenin, nenechaly na sebe stávky dlouho čekat a pohár trpělivosti Poláků přetekl¹⁵⁸.

5.7. **Válečný stav v roce 1981**

V důsledku mimořádně komplikované situace, a to jak po stránce politické (na vnitrostátní i mezinárodní úrovni), tak po stránce sociálně-ekonomické došlo dne 13. prosince 1981 k vyhlášení válečného stavu, přičemž tento stav byl pozastaven 31. prosince 1982 a úplně zrušen pak až 22. července 1983.

Tento válečný stav vyhlásila Státní rada podle článku 33 ústavy z 22. července 1952 v tehdy platném znění, přičemž okolnosti jeho vyhlášení byly přinejmenším zajímavé. Dle tohoto článku 33 odst. 1 ústavy mohl být válečný stav vyhlášen pouze v případě ozbrojeného útoku na Polskou lidovou republiku nebo v případě, kdy mezinárodní dohody vyžadují společnou obranu

¹⁵⁶ PACZKOWSKI 2000 op. cit., str. 246.

¹⁵⁷ PACZKOWSKI 2000 op. cit., str. 248.

¹⁵⁸ PACZKOWSKI 2000 op. cit., str. 249.

proti agresi¹⁵⁹. Odstavec 2 tohoto článku 33 dále stanovil, že Státní rada může vyhlásit válečný stav na celém území Polské lidové republiky či jeho části, pokud je to nutné z důvodu obrany nebo zajištění bezpečnosti státu¹⁶⁰. Je tedy otázkou, zda byl válečný stav vyhlášen v souladu s ústavou či nikoliv. Oficiálním důvodem jeho vyhlášení bylo zamezení anarchizace společnosti, zhroucení ekonomiky země a destabilizace celého politického systému a zamezení údajně hrozící sovětské vojenské invaze do Polska s cílem zachování socialismu¹⁶¹. Na základě čistě jazykového výkladu článku 33 odst. 2 ústavy ve spojení s výše uvedeným oficiálním odůvodněním by dle mého názoru bylo teoreticky možné považovat toto vyhlášení válečného stavu za ústavně konformní. Na druhou stranu, odhlédneme-li však od prostého jazykového výkladu a pokusíme-li se interpretovat článek 33 ústavy jako celek, zejména za pomoci systematického a teleologického výkladu, jsem toho názoru, že válečný stav nebyl vyhlášen v souladu se smyslem ústavy. Domnívám se, že pro vyhlášení válečného stavu Státní radou z důvodu obrany nebo zajištění bezpečnosti státu, je rovněž nutné, aby byla naplněna podmínka prvního odstavce, tedy aby došlo k ozbrojenému útoku na Polskou lidovou republiku, či by vyžadovaly mezinárodní dohody. Jistým utvrzením této teorie je i skutečnost, že se jedná o válečný stav, nikoliv výjimečný (který tehdejší ústava neznala). Dle mého názoru se tak jedná o jistou ústavní mezeru umožňující poměrně rozsáhlé možnosti pro interpretaci. Jak jsem již v této práci uvedl, je to vlastnost pro ústavu z 22. července 1952 poměrně typická.

Další nikoliv nevýznamnou okolností zpochybňující legalitu samotného přijetí rozhodnutí o vyhlášení válečného stavu Státní radou je skutečnost, že Státní rada mimořádně svolaná na 13. prosince 1981 v jednu hodinu po půlnoci nemohla fakticky už nic zvrátit, neboť celá akce byla zahájena už 12. prosince v 23:20 hodin obsazením varšavské telefonní a telegrafní centrály armádou, a tudíž Státní rada rozhodla o již probíhající akci¹⁶².

5.7.1 Direktoriát

Direktoriát byla instituce ustanovená generálem Jaruzelskim, přičemž jejími členy byli kromě samotného generála Jaruzelského místopředsedové vlády (ovšem pouze ti, kteří byli členy Polské sjednocené dělnické strany), ministr vnitra, ministr obrany a tři tajemníci ústředního výboru Polské sjednocené dělnické strany. Direktoriát, který do jisté míry nahradil ústřední orgány Polské

¹⁵⁹ Čl. 33 odst. 1 Ústavy Polské lidové republiky z 22. července 1952

¹⁶⁰ Čl. 33 odst. 1 Ústavy Polské lidové republiky z 22. července 1952

¹⁶¹ KUBÁT 2007 op. cit., str. 89

¹⁶² KUBÁT 2007 op. cit., str. 90

sjednocené dělnické strany¹⁶³ a měl za úkol zejména kontrolovat vývoj situace, případně okamžitě reagovat. Dle názoru některých historiků dokonce Direktoriát představoval v průběhu válečného stavu hlavní rozhodovací instanci v zemi, a to navzdory faktu, že se jednalo o „maximálně neoficiální“ instituci, která se nemohla opřít o žádnou existující instituci či platnou právní normu¹⁶⁴. O neoficialitě Direktoriátu svědčí i skutečnost, že se název Direktoriát nikdy neobjevil v žádném písemném dokumentu nebo zápisu¹⁶⁵.

5.7.2 Důsledky vyhlášení válečného stavu

V důsledku vyhlášení válečného stavu na území celé Polské lidové republiky došlo ke zřízení Vojenské rady národní spásy označované jako WRON (Wojskowa Rada Ocalenia Narodowego), v jejímž čele stanul generál Wojciech Jaruzelski, který tak ve svých rukou soustředil celou řadu politických funkcí – předseda vlády, ministr obrany a generální tajemník Polské sjednocené dělnické strany. WRON, fakticky zřízený už 12. prosince 1981, tedy den před vyhlášením válečného stavu, se skládal z 21 členů¹⁶⁶, kteří byli rovněž armádními důstojníky. Konkrétně se jednalo o patnáct generálů, jednoho admirála, čtyři plukovníky a jednoho podplukovníka. Vojenská rada národní spásy následně ustanovila z armádních důstojníků vojenské komisaře, kteří následně představovali nadřízené civilním představitelům státní správy, ekonomických institucí, ale i výrobních podniků územních celků. Je však nutno říci, že WRON z formálního hlediska nikdy nenahradila ústavní výkonné orgány, ani nepřevzala jejich kompetence a oficiálně se jednalo o poradní orgán vlády. Jednalo se tedy o období, kdy vedle sebe působily jak civilní, tak vojenské mocenské instituce, přičemž ty vojenské požívali výsadnějšího postavení. Samotná Vojenská rada národní spásy zanikla v okamžiku odvolání válečného stavu¹⁶⁷.

V návaznosti na vyhlášení válečného stavu došlo k zavedení zákazu výjezdu do zahraničí, cenzuře korespondence či blokaci devizových účtů. Zároveň nebyl vydáván téměř žádný tisk a byla pozastavena činnost společenských organizací a odborových svazů¹⁶⁸. V rámci potlačování stávek došlo i na násilné střety. Nejkrvavějším se stalo potlačení stávků v dole Wujek dne 16. prosince 1981, kdy byly proti demonstrantům nasazeny palné zbraně a šest lidí bylo zabit na

¹⁶³ KUBÁT 2007 op. cit., str. 91.

¹⁶⁴ KUBÁT 2007 op. cit.

¹⁶⁵ KUBÁT 2007 op. cit.

¹⁶⁶ KOSMAN 2011, op. cit., str. 384.

¹⁶⁷ KUBÁT 2007 op. cit.

¹⁶⁸ KOSMAN 2011, op. cit., str. 385.

místě a tři těžce zranění zemřeli v nemocnici¹⁶⁹. Kvůli porušování válečného stavu bylo uvězněno 1274 osob, přičemž nejpřísnějším trestem bylo odnětí svobody na deset let¹⁷⁰.

Nejvýznamnějším důsledkem, který válečný stav přinesl, bylo upozadění ústavně stanovené vůdčí role Polské sjednocené dělnické straně. Tato role se tak stala pouze formální a faktickou mocí disponoval státní a vojenský aparát, přičemž vedení komunistické Polské sjednocené dělnické strany přestalo být řídicím orgánem¹⁷¹.

5.8. Vývoj od roku 1989

Stejně jako v ostatních zemích bývalého Sovětského bloku, znamenal rok 1989 i pro Polskou lidovou republiku rok zásadních změn, rok přechodu k liberální demokracii. Na rozdíl některých dalších zemí, však tento přechod nebyl doprovázen násilím a střety, avšak proběhl v pokojné formě, kdy došlo k porozumění mezi vládnoucí komunistickou státní mocí a protikomunistickou opozicí. Ústředním bodem tohoto přechodu se pak stal tzv. kulatý stůl, který byl pomyslnou špičkou ledovce snah o demokratizaci Polska, a u nějž probíhala ta nejdůležitější jednání, která následně udala podobu Třetí republiky.

Konec 80. let 20. století se v Polsku nesl v duchu byrokratického autoritarismu, k jehož rysům patřila krize politického systému na poli morálním, politickém i ekonomickém. Společnost na tento režim reagovala buď odmítavě či zcela apaticky. Cílem vládnoucí garnitury pak téměř po celá osmdesátá léta bylo zvrácení tohoto nepříznivého stavu a potlačit špatnou náladu v tehdejší společnosti. Jedním z kroků bylo referendum, které se konalo dne 29. listopadu 1987, jehož předmětem byly dvě otázky týkající se vládou navržené ekonomické reformy. Účelem této reformy mělo být prohloubení demokratizace politického života a z dnešního pohledu poměrně logicky (avšak navzdory tehdejšímu přesvědčení státní moci) hlasovalo 69 % zúčastněných ve prospěch této reformy. Tento výsledek byl státní mocí považován za nikdy nepřiznanou prohru.

Čím víc se blížil konec osmdesátých let, tím víc sílila nevole polského obyvatelstva vůči politickému systému. Na jaře a v létě roku 1988 propukly významné stávky, v jejichž důsledku se rozhodli nejvyšší státní představitelé vyjednávat s opozicí. Nejprve neoficiálně v roce 1988, a od 6. února roku 1989 pak již oficiálně, když se ve Varšavě v Radziwiłłovském paláci uskutečnila inaugurační jednání jak státních funkcionářů, tak opozice. Právě po velkém kulatém stole v tomto

¹⁶⁹ PACZKOWSKI 2000 op. cit., str. 318.

¹⁷⁰ KOSMAN 2011, op. cit.

¹⁷¹ KUBÁT 2007 op. cit., str. 92.

paláci byla tato série jednání pojmenována, navzdory faktu, že se zde oba tábory setkaly pouze dvakrát, a sice při úvodním jednání a při závěrečném rozhovoru, a ta nejzásadnější vyjednávání se odehrávala jinde.

Pro účely jednání vznikly tři pracovní skupiny rozdělené podle jednotlivých diskutovaných témat. První pracovní skupina řešila otázky sociálně-ekonomické, politické reformy náležely druhé pracovní skupině a třetí se zabývala problematikou odborového pluralismu¹⁷². Kromě těchto tří hlavních skupin bylo ustanoveno větší množství podskupin zabývajících se kupříkladu zemědělstvím, hornictvím či právem. Celkem se na jednáních „u kulatého stolu“ podílelo 452 osob¹⁷³.

Výsledkem jednání byl dokument ze dne 5. dubna 1989 podepsaný oběma stranami, který kromě jiného obsahoval politické reformy vytvořené pro účely přechodné fáze k demokracii a obsahovaly prvky jak demokratické, tak prvky dosavadního politického systému. Doba trvání přechodného období se předpokládala na čtyři až šest let. Zmíněné reformy se týkali nejenom záležitostí politických, nýbrž i ekonomických, jejichž výsledkem mělo být postupné nastolování podmínek tržního hospodářství, zejména pak umožnění rozvoje výkonu vlastnických práv a tržních mechanismů.

5.8.1 Přeměna státního zřízení v roce 1989

Obě strany zúčastněné jednání u kulatého stolu, které byly spíše v pozici opozičních partnerů než zarytých nepřátel¹⁷⁴, měly zcela odlišné vize o vývoji polského politického systému. Přirozeným cílem vládnoucí komunistické strany byla snaha o udržení postavení a jeho legitimizaci. Zasazovali se o reformu „shora“ prostřednictvím „nekonfrontačních“ voleb a vytvořením nového ústavního orgánu – prezidenta republiky (který by vzešel z komunistické Polské sjednocené dělnické strany). Kromě toho chtěli komunisté za účelem ukončení stávek uzavřít sociální dohodu a přijít s řešením tzv. odborového pluralismu, jinými slovy zbavit se dlouhodobého trnu v oku – Solidarity¹⁷⁵.

Opozice na druhé straně odmítala změny režimu spočívající pouze v kosmetických úpravách, ale cílila na úplné překonání stávajícího systému, reformu „zdola“. Jejich cílem tak byla

¹⁷² PACZKOWSKI 2000 op. cit., str. 354.

¹⁷³ KUBÁT 2006 op. cit., str. 136.

¹⁷⁴ KUBÁT 2006 op. cit., str. 137.

¹⁷⁵ KUBÁT 2006 op. cit., str. 139.

nezávislost soudů, zavedení mechanismů veřejné kontroly, zrušení omezení sdružování a obnova samospráv na místní úrovni v pravém slova smyslu. Dále pak lpěli na obnovení bikameralitě parlamentu, a tudíž znovuzřízení Senátu, představující jakousi protiváhu komunistickému prezidentovi.

Výsledek jednání nakonec dospěl ke kompromisním řešením. Volby do Sejmu byly zvláštní povahy. Kvůli dohodnutému volebnímu systému byl výsledek fakticky znám již předem, neboť byl dohodnut poměr zastoupení vládní i opozičních stran (65:35)¹⁷⁶. Ve výsledku tak komunisté měli zajištěný dostatečný počet mandátů pro běžné „řízení země“, avšak nedisponovali potřebnou dvou třetinovou většinou pro uskutečnění případných ústavních změn¹⁷⁷.

5.8.2 Ústavní vývoj od roku 1989

V souvislosti s jednáními u kulatého stolu bylo přijato několik novelizací ústavy, které měly uvést v život dohody vlády a opozice.

První, tzv. dubnová, novela byla přijata parlamentem 7. dubna 1989¹⁷⁸, přičemž její účinnost se zprvu předpokládala pouze na přechodnou dobu. Jejím prostřednictvím byla obnovena bikameralita, když na jejím základě vznikl Senát a Národní shromáždění, které představovalo zasedání obou komor parlamentu – Senátu a Sejmu. Kolektivní Státní rada byla dále nahrazena tradičním prezidentem republiky. Nově byl v ústavě zakotven ombudsman, který byl od roku 1987 institucí neuvedenou v ústavě¹⁷⁹. Novelizaci se s ohledem na vznik Senátu logicky nevyhnuly ani principy parlamentních voleb.

V reakci na neustále se posouvající politický vývoj byla dne 29. prosince 1989 přijata další novela ústavy¹⁸⁰, která znamenala zásadní přestavbu státního zřízení. O hodnotovém posunu již na první pohled svědčí několik změn. Značně ideologicky pojatá preambule byla změněna, změnil se oficiální název – z Polské lidové republiky došlo k přejmenování na Polskou republiku a znovu se stal oficiálním státním znakem bílý orel s královskou korunou v červeném poli (po dobu existence Polské lidové republiky orel královskou korunu neměl). Ústavním suverénem se stal na místo pracujícího lidu měst a venkova lid ve smyslu plnoprávných občanů a byla zanikla vedoucí role

¹⁷⁶ PACZKOWSKI 2000 op. cit.

¹⁷⁷ PACZKOWSKI 2000 op. cit.

¹⁷⁸ Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Dz.U. 1989 nr 19 poz. 101.

¹⁷⁹ Ustawa o Rzeczniku Praw Obywatelskich została uchwalona 15 lipca 1987 r. (Dz. U. nr 21, poz. 123).

¹⁸⁰ Ustawa z dnia 29 grudnia 1989 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Dz.U. 1989 nr 75 poz. 444.

komunistické Polské sjednocené dělnické strany. Prosincová novelizace zrovnoprávnila všechny formy vlastnictví, garantovala svobodu ekonomické činnosti a zavedla plnohodnotný politický pluralismus¹⁸¹. Navzdory těmto změnám se však jednalo o jakýsi hybridní ústavní text, jelikož se v základu stále jednalo o po stalinistickém vzoru vypracovanou ústavu z roku 1952 a stále zde byla patrná jednodolitost státní moci představovaná Sejmem¹⁸². Bylo tedy zřejmé, že bude nutné co nejdřív přijmout řádnou demokratickou ústavu se všemi jejími náležitostmi. Původní naděje, že taková ústava bude přijata brzy (ideálně do původně plánovaného 3. května 1991), se však ukázaly jako liché. Divoká politická situace devadesátých let nakonec neumožnila přijmout řádnou demokratickou ústavu až do 17. října 1997. Poláci tak byli nuceni vydat se (pro Polsko již tradiční) cestou malé ústavy, která by obsahovala pouze dočasné vymezení základních principů jednotlivých mocenských institucí a jejich vzájemných vztahů. Nahlas se o této možnosti začalo mluvit v roce 1990, avšak k přijetí návrhu malé ústavy došlo až po řádných parlamentních volbách, uskutečněných 27. října 1991. Byly to v Polsku první plně soutěživé demokratické parlamentní volby od pádu komunismu. Malá ústava byla s konečnou platností schválena 17. října 1992¹⁸³.

¹⁸¹ KUBÁT 2007 op. cit., str. 85.

¹⁸² KUBÁT 2006 op. cit., str. 142,143.

¹⁸³ Ustawa Konstytucyjna z dnia 17 października 1992 r. o wzajemnych stosunkach między władzą ustawodawczą i wykonawczą Rzeczypospolitej Polskiej oraz o samorządzie terytorialnym. Dz.U. 1992 nr 84 poz. 426.

6. Postavení a role církví v NDR, SRN a Polsku

Kapitolu o postavení církví jsem se rozhodl do této práce zařadit, jelikož se jedná o jeden ze základních společenských institutů, který přirozeně fungoval ve všech popisovaných státech, a chci na něm provést podrobnější komparaci ústavních zásad. Navzdory tomu, že v jednotlivých státech mohly na první pohled působit podobně, v každé zemi fakticky fungovaly odlišně, a to jak z důvodu odlišné právní kultury, tak povahy společnosti a historických kořenů práva v jednotlivých zemích.

6.1. Postavení a role církví v NDR

Oblast, na které se rozkládalo území Německé demokratické republiky patřila už historicky spíše k protestantským územím. V roce 1950 bylo odhadováno, že zde žije přibližně 14,8 milionů protestantů¹⁸⁴ z celkového množství 18,388 milionů obyvatel¹⁸⁵. Z dalších let tyto údaje známy nejsou, při sčítání lidu v roce 1964 nebyla statistika ve vztahu k náboženství zahrnuta, ale v roce 1978 na základě církevních odhadů žilo na území NDR 7,9 milionů protestantů a 1,2 milionu katolíků, přičemž přibližně polovinu z tohoto počtu tvořili skutečně věřící a oddaní křesťané¹⁸⁶. V průběhu existence NDR se vztah státu a církví velmi měnil. Za éry Waltera Ulbrichta docházelo k pronásledování křesťanů, kteří museli snášet osobní problémy, a dokonce i násilné útoky. Navzdory tomu však samotná organizace a vlastnická práva církví nebyla přechodem od nacismu ke komunismu zásadněji dotčena a církve pokračovala, navzdory režimním snahám, v plnění své důležité role ve společnosti.

6.1.1 Ústavní rámec

Ústava z roku 1949 do značné míry v podstatě převzala ústavní úpravu církví a víry z Výmarské ústavy z roku 1919, podobně jako Základní zákon Spolkové republiky Německo, který dokonce článkem 140 pouze odkazuje na příslušná ustanovení Výmarské ústavy. Náboženské společnosti byly považovány za osoby veřejného práva a mohly se slučovat do svazů a byly dále oprávněny vybírat od svých příslušníků poplatky. Ústava zaručovala právo církve vyučovat v prostorách škol náboženství, a to prostřednictvím osoby zvolené církví. Církvím bylo přiznáno právo vlastnit majetek, a dokonce vykonávat pastorační a náboženské úkony například

¹⁸⁴ FULBROOK 2010 op. cit., str. 209.

¹⁸⁵ Statistisches Jahrbuch der DDR. Staatsverlag der DDR, 1. Auflage, Juni 1989, ISBN 3-329-00457-6, str. 8 a 17.

¹⁸⁶ FULBROOK 2010 op. cit., str. 210.

v nemocnicích, věznicích¹⁸⁷. Toto poměrně liberální a moderní ústavní pojetí však už od počátku nepředstavovalo ústavní záruky v pravém slova smyslu a jednalo se spíše o přechodnou fázi na cestě k „osvobození“ občanů od náboženství a církví, přičemž netrvalo dlouho a ústava v tomto smyslu představovala pouze kus papíru¹⁸⁸.

Tato tendence se následně výrazně projevila v Ústavě Německé demokratické republiky ze dne 9. dubna 1968. Ta o církvi či náboženství pojednávala velmi vágně, a to pouze ve dvou článcích. Poprvé v článku 20, odstavci 1, který stanovoval následující: „*Každý občan Německé demokratické republiky má stejná práva a povinnosti bez ohledu na svou národnost, rasu, ideologické nebo náboženské přesvědčení, sociální zázemí a postavení. Je zaručena svoboda svědomí a víry. Všichni občané jsou si rovni před zákonem.*“¹⁸⁹. Podruhé pak v článku 39: (1) *Každý občan Německé demokratické republiky má právo vyznávat náboženskou víru a vykonávat náboženské činnosti. (2) Církev a jiná náboženská společenství organizují své záležitosti a vykonávají svou činnost v souladu s ústavou a právními ustanoveními Německé demokratické republiky. Podrobnosti mohou být upraveny dohodami.*“. Církvím tedy bylo do jisté míry zachováno jejich právo vykonávat činnost a spravovat své záležitosti v souladu s ústavou a právním řádem. Navzdory na první pohled zjevné stručnosti ve srovnání s ústavou z roku 1949 však k žádným zlomovým a překotným změnám ve vztahu církve a státu nedošlo a záruky poskytované církvím právním řádem byly i nadále předmětem svévolného výkladu a porušování ze strany státu¹⁹⁰.

6.1.2 Postavení církví ve společnosti

Poté co došlo k opuštění společné organizační struktury s církvemi ve Spolkové republice Německo, založily v roce 1969 východoněmecké církve vlastní Ligu protestantských církví (Bund der Evangelischen Kirchen). Východoněmečtí protestanti tak chtěli, nutno říci poměrně úspěšně, dosáhnout svými metodami shody s formulí biskupa Schönherra z roku 1971 – usilovali o to, stát se „církví ne vedle, ne proti, ale raději uvnitř socialismu“¹⁹¹. V souvislosti s aplikací „Ostpolitik“

¹⁸⁷ Články 41-49 Ústavy Německé demokratické republiky ze dne 7. října 1949.

¹⁸⁸ Axel Frhr. VON CAMPENHAUSEN In: FERRARI, Silvio, W. Cole DURHAM a Elizabeth A. SEWELL. Law and religion in post-communist Europe. Leuven: Peeters, 2003. Law and religious studies. ISBN 90-429-1262-6, str.385-386.

¹⁸⁹ Článek 20 odst. 1 Ústavy Německé demokratické republiky ze dne 6. dubna 1968.

¹⁹⁰ Axel Frhr. VON CAMPENHAUSEN In: FERRARI, Silvio, W. Cole DURHAM a Elizabeth A. SEWELL. Law and religion in post-communist Europe. Leuven: Peeters, 2003. Law and religious studies. ISBN 90-429-1262-6, str.386.

¹⁹¹ FULBROOK 2010 op. cit., str. 210.

Spolkovou republikou Německou pak Erich Honecker dospěl k názoru, že užší spolupráce a dobré vzájemné vztahy státu a církve mohou vést k získání mnohých výhod. V roce 1978 pak došlo k otevřené diskuzi mezi vrcholnými představiteli státu a církví (tzv. Spitzengespräch), na základě které pak nabyly vztahy státu a církve poměrně harmonické úrovně a oficiální politika zastávala postoj spolupráce křesťanů a marxistů ruku v ruce se snahou o dosažení lepší společnosti v zájmu lidstva.

V osmdesátých letech se církve významně podílely na celospolečenské prospěchu a zvyšování životní úrovně, když vedly velmi dobře zařízené nemocnice s kvalitním personálním obsazením, dále zařízení pro staré a handicapované, či například mateřské školky a jesle. Křesťanské názory byly v té době oficiálně tolerovány, čímž došlo ve společnosti k určité míře stabilizace a byl dokonce kladen důraz na harmonický vztah křesťanů a marxistů. Díky těmto vztahům mohly být uskutečněny i významné projekty, jako například restaurování významných církevních památek (namátkou například Berlínský dóm) nebo připomínky důležitých církevně-historických momentů (oslavy 500. výročí narození Martina Luthera v roce 1983). Pro církve byly snahy o udržování dobrých vztahů se státem důležité zejména pro vykonávání náboženských aktivit a pastorální péče v širší společnosti. Církvě tak bylo dokonce povoleno využívat média pro účely náboženského vysílání, byla jí umožněna výstavba nových kostelů a dovoleno vést společenská centra i v nových budovách. Navzdory skutečnosti, že ve vztahu církve a státu hrál stát jednoznačně dominantní roli v souvislosti s pravidly jejího fungování, se církvi podařilo získat unikátní postavení a stala se jedinou nezávislou organizací, která měla dovoleno na území NDR fungovat. Díky tomu představovala jedinečný prostor pro skutečně svobodnou diskuzi, jakož i pro expresi jakéhokoliv disidentského smýšlení. Církevní sídla se stala centrem různých mírových demonstrací a protirežimních koncertů, přičemž účastníci mnohdy ani sami křesťany nebyli. Tyto události se však zároveň staly i zdrojem obav církevních představitelů, aby nedošlo ke zneužití církve nekřesťany a následnému zhoršení vztahu se státem a perzekucím. V této souvislosti je nutné uvést, že v průběhu sedmdesátých a osmdesátých let přijala církve rovněž několik informátorů Stasi¹⁹² - Ministerstva státní bezpečnosti (Ministerium für Staatssicherheit), které představovalo hlavní tajnou službu a rozvědku NDR¹⁹³. Tito informátoři mnohdy vyvíjeli tlak na disidentské skupiny za účelem vyprovokování k radikálnějším akcím. V důsledku toho pak museli často zasahovat církevní činitelé. Díky tomu tak církve zastávala roli jakéhosi moderátora mezi

¹⁹² FULBROOK 2010 op. cit., str. 211.

¹⁹³ SCHELL, Manfred; KALINKA, Werner. Stasi : nekonečný příběh : osoby a fakta. Praha: Naše vojsko, 2005. ISBN 80-206-0770-6, str. 99.

disentem a státem. Co se týče vlivu církve na stát a politická jednání, slavila církev úspěchy spíše střídavě. V reakci na zavedení povinné vojenské služby v roce 1962 se ji následně v roce 1964 podařilo zavedení tzv. jednotek Bausoldaten, tedy jednotek beze zbraní. Na druhou stranu se církvi ani v období relativně vstřícných vztahů nepodařilo zamezit zavedení vojenského vzdělávání ve školách.

Po znovusjednocení Německa v roce 1990 pak v zemích bývalého NDR došlo k přijetí západního modelu a východní země tak kromě v Základním zákoně obšírně vymezených práv ve vztahu k církvím a víře tuto problematiku podrobněji upravily na úrovni ústav jednotlivých spolkových zemí¹⁹⁴.

6.2. Postavení a role církví v SRN

V důsledku územních změn souvisejících s rozdělením Německa po druhé světové válce, nastal ve Spolkové republice Německo nezvyklý jev. Poprvé od roku 1871 totiž byla nastolena početní rovnováha mezi protestanty a katolíky. Právě katolíci se dostali v roce 1871 do početní menšiny v souvislosti se založením maloněmeckého národního státu a tvořili tehdy pouze asi jednu třetinu obyvatelstva¹⁹⁵, přičemž největší koncentrace katolíků se nacházela na západě a jihozápadě Německa. Tato rovnováha byla jedním z faktorů, které měly za následek, že Spolková republika Německo byla od dob reformace prvním společenstvím, ve kterém fakticky existoval a fungoval náboženský smír a stát i církve společně našly cestu k vzájemné spolupráci¹⁹⁶.

6.2.1 Ústavní rámec

Základní zákon Spolkové republiky Německo na základě svého článku 140 kompletně odkazoval na články 136, 137, 138, 139 a 141 Ústavy ze dne 11. srpna 1919 – Výmarské ústavy¹⁹⁷ (článek 140 Základního zákona nebyl do dnešního dne změněn, tudíž tato ustanovení platí dodnes v nezměněné podobě). Ústavní rámec církví a náboženské svobody byl tedy velmi podobný tomu v ústavě Německé demokratické republiky z roku 1949. Církvím a náboženským společenstvem byla přiznána právní osobnost (Rechtsfähigkeit) – ta jim Ústavou NDR z roku 1949 explicitně

¹⁹⁴ Axel Frhr. VON CAMPENHAUSEN In: FERRARI, Silvio, W. Cole DURHAM a Elizabeth A. SEWELL. Law and religion in post-communist Europe. Leuven: Peeters, 2003. Law and religious studies. ISBN 90-429-1262-6, str. 386.

¹⁹⁵ WOLFRUM, Edgar. Zdařilá demokracie: dějiny Spolkové republiky Německo od jejich počátků až po dnešek. Brno: Barrister & Principal, 2008. Studium. ISBN 978-80-87029-43-5, str. 57.

¹⁹⁶ WOLFRUM 2008 op. cit., str. 58.

¹⁹⁷ Článek 140 Základního zákona Spolkové republiky Německo ze dne 23. května 1949.

přiznána nebyla, dále oprávnění vybírat daně, oprávnění k pastoračnímu úřadu a v armádě, nemocnicích či trestních ústavech a jiných veřejných institucích, stejně jako práva majetková. Zásadním rozdílem však byla skutečnost, že v SRN, na rozdíl od NDR, tato práva nezůstala pouze právními frázemi, nýbrž skutečně tvořily respektované ohnisko právní úpravy církví na ústavní úrovni.

6.2.2 Postavení církví ve společnosti

Díky reálně fungujícímu ústavnímu rámci, který byl v SRN vykládán ve smyslu svobody a samostatnosti církví se církvím podařilo získat významnou pozici nejen v rámci společnosti, avšak i na poli politickém. Provázanost společnosti s církvemi byla zcela běžným jevem, který bylo možné pozorovat i v celé řadě institucí. Svou roli hrály církve ve školství, ve zdravotnictví, v armádě (Bundeswehr) či v nápravných zařízeních. Postavení církví v SRN bylo významným způsobem ovlivněno kulturními reformami kancléře Otto von Bismarcka v rámci jeho „Kulturkampf“. Jedním z přímých pozůstatků těchto reforem je kupříkladu církevní daň, prostřednictvím které sami věřící financují svou církev¹⁹⁸. Oproti tomu v NDR přestaly úřady tuto daň vybírat v roce 1956¹⁹⁹ a církve tak přišly o zásadní zdroj příjmů.

Narozdíl od východního Německa církve naplno využívaly svá práva a namísto fungování v jakési šedé zóně spíše otevřeně usilovaly o co nejlepší pozici v rámci společnosti i politiky. Katolíci, kteří se díky vyrovnanému situaci ocitli ve zcela nové roli, se od počátku s ideou Spolkové republiky Německo ztotožnili a přijali ji za svůj stát. Katolická církev měla jasnou ideu spočívající v přirozeném křesťanském právu, katolickém sociálním učení a představě Evropy jako „křesťanského západního světa“²⁰⁰. Postavení katolíků přispěla i skutečnost, že většinu členů CDU tvořili katolíci, a i sám spolkový kancléř Konrad Adenauer, který byl v úřadě od roku 1949 do roku 1963, byl rovněž katolík. Zejména ke konci Adenauerova působení měli katolíci zcela zásadní vliv, avšak navzdory tomu se západní Německo nikdy nestalo klerikálním státem a ani v něm neměly zcela dominantní postavení „porýnsko-jihoněmecko-katolické kruhy“, jak se zpočátku protestanti obávali²⁰¹. Jedním z důvodů, proč k tomu nedošlo byl i ten, že Konrad

¹⁹⁸ TRETERA, Jíří Rajmund [online]. Poměr státu a církve a vývoj kanonického práva [cit. 26. 10. 2019] Dostupné z <http://spcp.prf.cuni.cz/vyuka/obec-dej.pdf>.

¹⁹⁹ Helga Schultz, Hans-Jürgen Wagener (Hrsg.): Die DDR im Rückblick: Politik, Wirtschaft, Gesellschaft, Kultur. Ch. Links Verlag, 2007, ISBN 978-3-86153-440-2, str. 61.

²⁰⁰ WOLFRUM 2008 op. cit., str. 58.

²⁰¹ WOLFRUM 2008 op. cit., str. 59.

Adenauer důsledně dbal, aby CDU byla interkonfesijní. Nadto jak Adenauer, tak i další katoličtí politici v rámci CDU dávali najevo, že takový cíl je za hranicí jejich politických ambicí²⁰².

Na druhou stranu protestanti zpočátku vůči Spolkové republice Německo zaujali spíše odměřený postoj a považovali ji za dočasné provizorní řešení. S ohledem na územní zastoupení příslušníků protestantské církve před rozdělením Německa bylo jedním z dlouhodobých cílů protestantů znovusjednocení. Velmi výstižně tuto situaci vystihnul v roce 1959 ředitel charitativní organizace Evangelisches Hilfswerk, Eugen Gerstenmeier, když prohlásil, že *„je nevyvratitelnou skutečností, že devět desetin Němců držených na německé půdě pod hrozbou teroru jsou protestanti“*²⁰³. Jednota lidu a národa byla klíčovým heslem protestantů. Po téměř sto letech trvajících snah dokonce zemské poreformační církve přijaly v roce 1948 ústavu Evangelické církve Německa (Evangelische Kirche Deutschlands, EKD) a EKD tak představovala celoněmeckou instituci²⁰⁴. V souladu s ideou jednoty tak EKD usilovala o to, aby k ní patřily i církve v NDR. Mezi představiteli církví v západním a východním Německu tak probíhaly teologické a politické diskuse, k nimž patřily mnohdy zcela protichůdné názory. Tato protichůdnost pak často korespondovala i se skutečnou hranicí SRN a NDR. K rozdělení církví v NDR a SRN došlo až v roce 1969, když byl v NDR založen Svaz evangelických církví (Bund der Evangelischen Kirchen).

V padesátých letech, na rozdíl od dřívějších období, se jak protestantská, tak katolická církev více než kdy jindy hlásily ke svému pověření ze strany veřejnosti, které chtěly plnit za co největšího souhlasu veřejnosti. V roce 1954 byl proveden průzkum veřejného mínění, ze kterého vyplynulo, že protestanté zastávají názor, že by se církev měla zabývat zejména „odstraněním atomové bomby“ (71 %) a otázkami vzdělání a výchovy mládeže (70 %). Katolíci pak dle průzkumu preferovali školy vedené v duchu jednoho náboženství, na rozdíl od protestantů, kteří by upřednostňovali školy se zastoupení vícero vyznání. Tento průzkum dále ukázal, že přání, aby náboženství nebo dokonce i církev byla v životním okolí silně přítomna, bylo výrazně silnější u katolíků než u protestantů²⁰⁵.

V souvislosti s angažovaností církví ve veřejném životě byla, zejména ze strany protestantů, tvořena fóra za účelem veřejné diskuse. Evangelická církev měla v této věci oproti katolické jistý náskok, jelikož s tvorbou tzv. akademií začala již dříve. Tato fóra se těšila široké

²⁰² WOLFRUM 2008 op. cit.

²⁰³ WOLFRUM 2008 op. cit.

²⁰⁴ WOLFRUM 2008 op. cit.

²⁰⁵ WOLFRUM 2008 op. cit., str. 61.

oblibě a jen na evangelické akademii v Hermannsburgu/Loccumu se mezi léty 1946 a 1962 uskutečnilo dohromady 666 zasedání, kterých se zúčastnilo přes padesát tisíc osob²⁰⁶. Prostřednictvím celé řady publikací se pak názory z těchto diskuzí plynoucí dostávaly k širokému okruhu zájemců.

V politické sféře představovala velmi silný jednotící prvek CDU. Při volbách do spolkového sněmu v roce 1949 ji volilo 25 % protestantů a při volbách v roce 1957 dokonce 41 %. U katolických voličů pak tato čísla byla ještě vyšší a v roce 1957 volilo CDU dokonce 61 % všech katolíků²⁰⁷, což představovalo stranicko-politickou jednodolitost, která snese srovnání s Deutsche Zentrumspartei z období Výmarské republiky.

V průběhu šedesátých let však vstřícné postoje vůči církvím byly pomalu nahrazovány stoupající kritikou a skepsí. Stoupající urbanizace a industrializace měla za následek citelnou ztrátu vlivu církví na obyvatelstvo. Tato tendence se pak ještě výrazněji projevovala u protestantů. V roce 1952 navštěvovalo pravidelně bohoslužby 51 % dospělých katolíků a 13 % protestantů. Za třicet let se tato čísla radikálně snížila a v roce 1982 do kostela pravidelně chodilo už jen 32 % katolíků a 6 % protestantů²⁰⁸. Je však důležité podotknout, že tato sekularizace představovala celoevropský jev a nejedná se pouze o specifikum SRN.

6.3. Postavení a role církví v Polsku

6.3.1 Ústavní rámec

Za období účinnosti Malé ústavy ze dne 19. února 1947, tedy do roku 1952, nebylo postavení církví na ústavní úrovni, i s ohledem na značnou stručnost Malé ústavy, nijak upraveno. Změnu přinesla až řádná ústava ze dne 22. července 1952. Otázku církví upravoval článek 70, podle kterého Polská lidová republika občanům poskytla svobodu náboženského vyznání. Církvím a jiným náboženským sdružením bylo přiznáno právo svobodně vykonávat náboženskou funkci, avšak nikdo nesměl být nucen k účasti na náboženských obřadech a činnostech. Druhý odstavec tohoto článku pak jasně stanovil, že církev je oddělena od státu. Zcela jednoznačně nejkontroverznější pak byl odstavec třetí, který obsahoval následující ustanovení: „*Zneužití svobody svědomí a náboženství pro účely, které poškozují zájmy Polské lidové republiky, je*

²⁰⁶ WOLFRUM 2008 op. cit., str. 61.

²⁰⁷ WOLFRUM 2008 op. cit.

²⁰⁸ WOLFRUM 2008 op. cit., str. 62.

potrestáno. ²⁰⁹. Právě toto ustanovení, otevírající široký prostor pro interpretaci a aplikaci v praxi, představovalo hlavní nástroj umožňující politickou represi vůči církvím.

6.3.2 Postavení církví ve společnosti

Po konci druhé světové války se v důsledku územním a demografickým změnám, kdy Polsko ztratilo rozsáhlá území na východě, dále zvýšil počet katolíků, kteří tak tvořili 90 % společnosti²¹⁰. Vliv katolické církve nadále rostl a představovala široce podporovanou a respektovanou společnost.

I v Polsku byly v průběhu let vztahy mezi státem a církví značně kolísavé a reflektovaly aktuální politickou situaci v zemi. Je zajímavé, že vzájemné vztahy se významně měnily i v rámci relativně krátkých časových úseků. V rámci tvrdých represí došlo v letech 1953 až 1956 dokonce k internaci katolického primase kardinála Stefana Wyszyńskiego (arcibiskupský úřad zastával od roku 1948 až do své smrti v roce 1981²¹¹). Na druhé straně čas od času docházelo do jisté míry i k drobné spolupráci, například v roce 1953 složil episkopát slib věrnosti Polské lidové republice, či v roce 1957 primas Stefan Wyszyński morálně podpořil parlamentní volby. Od roku 1957 dokonce v Sejmu fungoval katolický poslanecký klub Znak.

Po dlouhá desetiletí představovala katolická církev jedinou nezávislou protikomunistickou organizaci v Polské lidové republice a díky tomuto unikátnímu postavení nejednou působila i jako prostředník mezi společností a státem. Nepominutelným aspektem tohoto vztahu je však skutečnost, že vzájemné poměry mezi církví a státem byly upravovány takřka výlučně jednostranně, a to z toho důvodu, že Polsko prostřednictvím neveřejného usnesení vlády ze dne 12. září 1945 vypovědělo konkordát se Svatým stolcem z roku 1925 a až do roku 1974 s ním styky přetrhlo. Vatikán na druhou stranu uznával až do roku 1958 státní moc v emigraci.

6.3.3 Problematika nových území

Novým problémem, se kterým se katolická církev potýkala byl zapříčiněn nově nabytým územím. Navzdory tomu, že se celková rozloha Polska po druhé světové válce zmenšila o rozsáhlých 20 % a počet obyvatel se bezprostředně po válce mj. vlivem územních změn zmenšil

²⁰⁹ Článek 70 odst. 2 Malé ústavy ze dne 19. února 1947

²¹⁰ KUBÁT 2006 op. cit., str. 128.

²¹¹ PRYMAS POLSKI [online]. Stefan Wyszyński [cit. 5. 6. 2019]. Dostupné z: <http://prymaspolski.pl/prymasi/stefan-wyszynski/>

přibližně o 30 %²¹² (Polsko přišlo zejména o teritoria na východě republiky, která nově připadla Sovětskému svazu), byla k Polsku připojena dříve německá území (Štětín, Vratislav či Zelená Hora). Tam hráli hlavní roli zejména německí biskupové. Polský primas kardinál August Hlond se tak v roce 1945 z titulu zmocnění papežem Piem XII. rozhodl provést církevní reorganizaci těchto nových území. Žijící německí biskupové však nesměli být jakkoliv odvoláni, tudíž primas přistoupil na řešení, v rámci nějž jmenoval v daných regionech polské apoštolské administrátory, kteří byli pod primasovým přímým vlivem. Tento postup kardinál Hlonda však nebyl v souladu s vizí Prozatímní vlády národní jednoty, která se jako odpověď na jmenování administrátorů rozhodla požádat přímo papeže o jmenování nových biskupů. Vatikán však na tuto žádost nepřistoupil, což mělo za následek právě vypovězení konkordátu. Vláda následně odvolala všechny nově jmenované administrátory a v přímém rozporu s kanonickým právem nařídila kapitulám jmenovat na jejich místo kapitulní vikáře. Nástupce kardinála Hlonda, primas kardinál Stefan Wyszyński, ve snaze odvrátit hrozící schizma tyto kapitulní vikáře v roce 1950 uznal. Následně v roce 1951 získal kardinál Wyszyński souhlas papeže s ustanovením apoštolských administrátorů v pěti západních diecézích jako titulárních biskupů. To se přirozeně nevyhnulo nesouhlasu ze strany státu a tak nově ustanovení biskupové začali prakticky působit po roce 1956. Období neklidu tím však ukončeno nebylo. K tomu došlo až roku 1967, kdy byli v předmětných diecézích Svatým stolcem jmenováni noví apoštolští administrátoři. Definitivně pak prozatímní období v západních územích Polska bylo ukončeno vydáním dokumentu „*Episcoporum Poloniae coetus*“ papežem Pavlem VI. V roce 1972. Tím došlo k faktické reorganizaci stávajících církevních struktur v těchto územích a byla nově ustanovena metropole vratislavská spolu s dalšími čtyřmi diecézemi²¹³.

6.3.4 Situace na východě

Na rozdíl od západních území, definitivní organizační struktura církve na východě byla zakotvena až v roce 1992. Kvůli rozsáhlým územním ztrátám na východě v souvislosti s nově vytyčenou hranicí se Sovětským svazem, která do značné míry vycházela z tzv. Curzonovy linie a která byla navrhována již po konci první světové války v roce 1919 a byla mj. vytyčena řekami San a Bug²¹⁴, byla biskupství a arcibiskupství nacházející se ve ztracených územích pouze dočasně

²¹² PACZKOWSKI 2000, op. cit., str. 91.

²¹³ KUBÁT 2006 op. cit., str. 129.

²¹⁴ KOSMAN, op. cit., str. 257.

přesunuta na západ (do měst Białystok, Lubaczów či Drohiczyn). Oficiální hranice církevních diecézí tak neodpovídaly státním hranicím Polska²¹⁵.

Značně dramatickému vývoji po druhé světové válce byla vystavena „ukrajinská“ řeckokatolická církev. Tu stát zpočátku pronásledoval a perzekvoval a nikdy v Polské lidové republice nedosáhla postavení církve římskokatolické. Od roku 1956 byla státem (pouze) tolerována, avšak stát neuznával její organizační strukturu, která tak byla pouze neoficiální.

Ostatní nekatolické církve sice nebyly příliš početné ve smyslu počtu věřících, ale existovalo jich v Polsku kolem jednoho sta²¹⁶. Ty největší z nich, tedy pravoslavná a evangelická církev se pak staly součástí od konce druhé světové války působící Polské ekumenické rady.

Dle dostupných statistik z roku 1980 na území Polské lidové republiky existovalo celkem pět metropolí (hnězdňenská, varšavská, krakovská, vratislavská a poznaňská), sedm arcidiecézí a dvacet diecézí. Diecéze se dále členily na děkanáty. Těch bylo v 80. letech 776 a ty se dále skládaly z celkem 8 801 farností. Celkový počet kněží činil přes 22 tisíc a řádových bratrů a sester bylo dokonce 26,5 tisíc²¹⁷.

²¹⁵ KUBÁT 2006 op. cit., str. 130.

²¹⁶ KUBÁT 2006 op. cit.

²¹⁷ KUBÁT 2006 op. cit.,str. 130.

7. Závěr

Historický vývoj ve Spolkové republice Německo, Německé demokratické republice a Polské republice, resp. Polské lidové republice byl zcela zásadním způsobem determinován výsledkem druhé světové války a následným rozdělením Evropy na sféry politických režimů demokratických a států prosovětského bloku. Zcela unikátní příležitost pozorovat vývoj a rozvoj těchto dvou typů států představuje poválečné Německo. Poté, co došlo k jeho rozdělení a následně dokonce i k rozdělení jednoho národa, můžeme pozorovat, jak dva nově vzniklé státy, mající velmi obdobné počáteční podmínky, se vydaly ideologicky zcela opačnými cestami, kterými rovněž dosáhly velmi odlišného stupně vývoje. Navzdory tomu, že jak Základní zákon Spolkové republiky Německo, tak Ústava Německé demokratické republiky z roku 1949 vykazovaly poměrně velké množství podobností a základní principy obou ústavních dokumentů vycházely ze stejných základů, aplikace zásad se v rámci těchto dvou států nemohla lišit více. Rovněž je zajímavé pozorovat, jak oba uvedené ústavní dokumenty hovořily jednomu národu a připouštěly, ba dokonce by přímo vítaly možnost znovusjednocení, avšak postupem času si obě strany uvědomily, že tento stav nebude dočasný. V průběhu let se pak NDR stále více přibližovalo ideálu ve smyslu socialistických ústav, což z mého pohledu vyvrcholilo novelizací východoněmecké ústavy v roce 1974, kdy došlo k zakotvení neodvolatelného spolenectví se Sovětským svazem. Tak ostatně v podobném časovém období učinilo i Polsko, a sice v roce 1976. Můžeme zde pozorovat, že čím déle byli u moci komunisté, tím méně svou vedoucí roli v ústavněprávních dokumentech zastírali, až ji nakonec (v případě Polska téměř) otevřeně přiznali a inkorporovali do svých ústav.

Na vývoji SRN a NDR je možné pozorovat neobvyklý jev, kdy na území jednoho národa a historicky jednoho státu existovaly dva zásadním způsobem odlišné režimy a docházelo tak k existenci právního dualismu. Jedním z důsledků tohoto stavu je i odlišná právní paměť obyvatelstva a s tím spojené rozdílné vnímání role ústavy.

Velmi důležitou a nezastupitelnou úlohu hrály v předmětném období i církve. Církve, jakožto jakýsi organizovaný projev vyznání, měly v ústavách (resp. ve většině z nich) všech popisovaných států konstitucionální zakotvení. Navzdory tomu však reálné postavení církví bylo napříč popisovanými státy velmi rozdílné. Zatímco v demokratické SRN byla církvím práva plně přiznávána a mohly se tak naplno a otevřeně zapojovat do veřejného dění, v Polsku a NDR se církve pozvolna snažily zajistit si co nejlepší postavení a uznání ze strany státu. Nemůžeme však říci, že bych jejich potlačováním rovněž klesala i jejich role, naopak právě církve mnohdy

představovaly jedinou oficiální nekomunistickou organizaci, fungovaly jako jistý ventil občanské společnosti a stávaly se tak často útočištěm disidentů, kterým sloužily jako otevřená diskuzní fóra, čímž významně ovlivnily budoucí vývoj. Rovněž považuji za důležité na příkladu Německa uvést, jakým způsobem bylo možné činnost církví potlačovat, a to za velmi podobných ústavněprávních podmínek. Jak Základní zákon, tak Ústava NDR z roku 1949 vycházely úpravou církví z Výmarské ústavy z roku 1919. V obou státech tak církve byly financovány prostřednictvím příspěvků svých členů, tedy prostřednictvím církevní daně. V NDR byla tato daň v roce 1953 zrušena a stát tak zrušil největší část církevních příjmů, čímž výrazně zasáhl do podmínek jejich fungování a existence.

Specifickým prvkem vývoje v Polsku pak byly odborové organizace, zejména Solidarita, jejíž legitimitu plně podporovala i Mezinárodní organizace práce. Právě Solidarita byla v 80. letech vyvrcholením polské opozice a stala se stěžejním hybatelem tehdejších polských dějin.

Na příkladu popisovaných států je možné přímo pozorovat, jak zcela zásadní význam pro zdravý rozvoj společnosti má důsledná dělba moci, a zároveň jak důležité je přijímat demokratické právní normy a trvat na jejich důsledném dodržování.

Seznam citované a použité literatury a dalších zdrojů

Právní předpisy

Abkommen zwischen der Alliierten Hohen Kommission und der Bundesregierung vom 22. November 1949

Deklaracja Sejmu Ustawodawczego z dnia 22 lutego 1947 r. w przedmiocie realizacji praw i wolności obywatelskich (Sprawozdanie Stenograficzne z 8 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego, łam 45)

Die Verfassung des Deutschen Reichs vom 11. August 1919, RGBl. 1919, S. 1383

Directive to Commander in Chief of United States Forces of Occupation Regarding the Military Government of Germany – JCS 1067

Geschäftsordnung des Deutschen Bundestages vom 28. Januar 1952 (BGBl. II S. 389)

Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland vom 23. Mai 1949 (BGBl. S. 1)

Verfassung der Deutschen Demokratischen Republik vom 7. Oktober 1949 (GBl. S. 4, 5)

Verfassung der Deutschen Demokratischen Republik vom 6. April 1968 (GBl. I S. 199)

Gesetz über die Auflösung der Länderkammer vom 8. Dezember 1958 (GBl. I S. 867)

Gesetz über die weitere Demokratisierung des Aufbaus und der Arbeitsweise der staatlichen Organe in den Länder in der Deutschen Demokratischen Republik vom 23. Juli 1952 (GBl. S. 613)

Gesetz zur Ergänzung der Verfassung vom 26. September 1955 (GBl. I S. 653)

Gesetz zur Ergänzung und Änderung der Verfassung der Deutschen Demokratischen Republik vom 7. Oktober 1974 (GBl. I S. 425)

Gesetz über die Bildung des Staatsrates vom 12. September 1960 (GBl. I S. 505)

Gesetz über die Wahl des Reichspräsidenten vom 4. Mai 1920 (RGBl. S. 849) in der Fassung der Bekanntmachung vom 6. März 1924 (RGBl. I. S. 168)

Gesetz zur Ergänzung und Änderung der Verfassung der Deutschen Demokratischen Republik vom 7. Oktober 1974 (GBl. I S. 425)

Okupační status vymezující pravomoci a odpovědnosti mezi budoucí Německou vládou a spojeneckými kontrolními orgány ze dne 10. května 1949

Smlouva o vztazích mezi Spolkovou republikou Německo a třemi mocnostmi ze dne 26. května 1952

Ústavní zákon 143/1968 Sb. ze dne 27. října 1968 o československé federaci

Ústavní zákon č. 100/1960 Sb. ze dne 11. července 1960 Ústava Československé socialistické republiky

Ústavní zákon č. 150/1948 Sb. ze dne 9. května 1948, Ústava Československé republiky

Ustawa Konstytucyjna z dnia 19 lutego 1947 o ustroju i zakresie działania najwyższych organów Rzeczypospolitej Polskiej (Dziennik Ustaw RP, Nr 18 z 20 lutego 1947 r., poz. 447)

Ustawa o Rzeczniku Praw Obywatelskich została uchwalona 15 lipca 1987 r. (Dz. U. nr 21, poz. 123) Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. - Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. 1921 nr 44 poz. 267

Ustawa Konstytucyjna z dnia 17 października 1992 r. o wzajemnych stosunkach między władzą ustawodawczą i wykonawczą Rzeczypospolitej Polskiej oraz o samorządzie terytorialnym. Dz.U. 1992 nr 84 poz. 426

Ustawa Konstytucyjna z dnia 26 maja 1951 r. o trybie przygotowania i uchwalenia Konstytucji Polski Ludowej. (Dziennik Ustaw RP, Nr 33 z 18 czerwca 1951 r., poz. 255)

Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r. (Dziennik Ustaw PRL, Nr 33 z 23 lipca 1952 r., poz. 232)

Ustawa z dnia 10 lutego 1976 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Dz.U. 1976 nr 5 poz. 29

Ustawa z dnia 22 grudnia 1960 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (Dziennik Ustaw PRL, Nr 57 z 27 grudnia 1960 r., poz. 322)

Ustawa z dnia 29 grudnia 1989 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Dz.U. 1989 nr 75 poz. 444

Ustawa z dnia 22 lutego 1947 r. o amnestii. Dz.U. z 1947 r. nr 20, poz. 78

Ustawa z dnia 26 marca 1982 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (Dziennik Ustaw PRL, Nr 11 z 6 kwietnia 1982 r., poz. 83)

Ustawa z dnia 20 lipca 1983 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (Dziennik Ustaw PRL, Nr 39 z 22 lipca 1983 r., poz. 175)

Ustawa z dnia 6 maja 1987 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (Dziennik Ustaw PRL, Nr 14 z 12 maja 1987 r., poz. 82)

Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Dz.U. 1989 nr 19 poz. 101

Vertrag über die Grundlagen der Beziehungen zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Deutschen Demokratischen Republik vom 21. Dezember 1972

Vertrag zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Deutschen Demokratischen Republik über die Herstellung der Einheit Deutschlands vom 31. August 1990 (BGBl. II S. 885, 889)

Znění historických ústavních norem v Německu jsem čerpal z internetové databáze <http://www.verfassungen.de/index.htm>

Polské právní normy jsem čerpal ze systému ISAP (Internetowy System Aktów Prawnych), dostupného na adrese <http://prawo.sejm.gov.pl/>

Učební a popularizační texty

ADAMOVÁ, Karolina, Petr BĚLOVSKÝ, David FALADA, et al. Dějiny evropského kontinentálního práva: vysokoškolská právnická učebnice. 3. uprav. vyd. Praha: Leges, 2010. Student. ISBN 978-80-87212-54-7

BRUSKI, Jan Jacek. Mezi dvěma transformacemi Československo a Polsko v letech 1947(1948)-1989. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2001. ISBN 80-7308-015-X

BUCHHEIM, Christoph. Československo a dva německé státy. Ústí nad Labem: Albis international, 2011. ISBN 978-80-86971-28-5

FERRARI, Silvio, W. Cole DURHAM a Elizabeth A. SEWELL. Law and religion in post-communist Europe. Leuven: Peeters, 2003. Law and religious studies. ISBN 90-429-1262-6

FREILING, Gerhard. Mehr Demokratie und mehr Sozialstaat in Bund und neuen Ländern Verfassungskonzepte und Verfassungsgebung im deutschen Einigungsprozess. Linden, 2014. Disertační práce. Justus-Liebig-Universität Gießen

FULBROOK, Mary. Dějiny moderního Německa: od roku 1918 po současnost. Praha: Grada, 2010. D. ISBN 978-80-247-3104-9

- HARBUTT, Fraser J. Yalta 1945: Europe and America at the crossroads. New York: Cambridge University Press, 2010. ISBN 978-0-521-85677-5
- Helga Schultz, Hans-Jürgen Wagener (Hrsg.): Die DDR im Rückblick: Politik, Wirtschaft, Gesellschaft, Kultur. Ch. Links Verlag, 2007, ISBN 978-3-86153-440-2
- KLÍMA, Karel. O právu ústavním. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2012. Právní monografie. ISBN 978-80-7357-757-5
- JUDT, Tony. Poválečná Evropa: její historie od roku 1945. Praha: Prostor, 2017. ISBN 978-80-7260-368-8
- KOSMAN, Marcell. Dějiny Polska. Praha: Karolinum, 2011. ISBN 978-80-246-1842-5
- KUBÁT, Michal. Vývoj a proměny státního zřízení Polska ve 20. století: institucionálně politická studie. Praha: Dokořán, 2006. Bod. ISBN 80-7363-079-6
- KUBÁT, Michal. Státní zřízení polské lidové republiky. Studia territorialia. 2007, 7(10), 67-103. ISSN 1213-4449
- KUČEROVÁ, Irah. Střední Evropa: komparace vývoje středoevropských států. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, 2015. ISBN 978-80-246-3067-0
- KUKLÍK, Jan, Karolina ADAMOVIČ, Petr BĚLOVSKÝ, et al. Dějiny československého práva 1945-1989. Praha: Auditorium, 2011. ISBN 978-80-87284-17-9
- LUCHTERHANDT, Otto. Die Neuordnung des Verhältnisses von Staat und Kirche in Mittel- und Osteuropa. Münster: Aschendorff, c1995. Essener Gespräche zum Thema Staat und Kirche. ISBN 3-402-04360-2
- MATES, Pavel. Moderní dějiny státu a práva. Díl II, (státy západní Evropy a USA). Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1993. Edice učebnic právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. ISBN 80-210-0609-9
- MÜLLER, Helmut M., Hanna VOLLRATH, Karl-Friedrich KRIEGER a Ivona ŘEZANKOVÁ. Dějiny Německa. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995. Dějiny států. ISBN 80-7106-125-5
- PACZKOWSKI, Andrzej. Od sfalszowanego zwycięstwa do prawdziwej klęski: szkice do portretu PRL. Krakov: Wydaw. Literackie, 1999. ISBN: ISBN 83-08-02912-4.
- PACZKOWSKI, Andrzej. Půl století dějin Polska: 1939-1989. Praha: Academia, 2000. ISBN 80-200-0737-7

SCHELL, Manfred; KALINKA, Werner. Stasi: nekonečný příběh: osoby a fakta. Praha: Naše vojsko, 2005. ISBN 80-206-0770-6, str. 99

SCHELLE, Karel a Eduard VLČEK. Dokumenty ke studiu moderních dějin státu a práva. II, Ústavy a normy ústavního charakteru. Brno: Masarykova univerzita, 1994. Edice učebnic právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. ISBN 80-210-0859-8

SEBESTYEN, Victor. 1989: pád východního bloku: [dějiny šesti revolucí: Polsko, Maďarsko, NDR, Bulharsko, Československo, Rumunsko]. Brno: Computer Press, 2011. ISBN 978-80-251-3235-7

SELTENREICH, Radim, Karolina ADAMOVÁ, Petr BĚLOVSKÝ, et al. Dějiny evropského kontinentálního práva: vysokoškolská právnická učebnice. 4. upravené vydání. Praha: Leges, 2018. Student. ISBN 978-80-7502-268-4

Teherán, Jalta, Postupim: sborník dokumentů. 1973. Praha: Svoboda

VLČEK, Eduard. Moderní dějiny státu a práva. Díl II, (Státy východní Evropy). Brno: Masarykova univerzita, 1993. Edice učebnic právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. ISBN 80-210-0331-6

VORLÄNDER, Hans. Verfassung: Idee und Geschichte. 2., überarbeitete Aufl. München: Beck, 2004. Beck'sche Reihe. ISBN 3-406-43316-2

VYKOUKAL, Jiří, Bohuslav LITERA a Miroslav TEJCHMAN. Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989. Praha: Libri, 2000. Historická řada. ISBN 80-85983-82-6

WEBER, Hermann. Geschichte der DDR. 3. Auflage. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1989. dtv-Wissenschaft. ISBN 3-423-04430-6

WEBER, Hermann a Jan DOBEŠ. Dějiny NDR. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003. Dějiny států. ISBN 80-7106-558-7

WILLOWEIT, Dietmar. Deutsche Verfassungsgeschichte: vom Frankenreich bis zur Wiedervereinigung Deutschlands: ein Studienbuch. 3. erw. Aufl. München: Beck, 1997. Juristische Kurz-Lehrbücher. ISBN 3-406-40536-3

WOLFRUM, Edgar. Zdařilá demokracie: dějiny Spolkové republiky Německo od jejich počátků až po dnešek. Brno: Barrister & Principal, 2008. Studium. ISBN 978-80-87029-43-5

Internetové zdroje

A. GWIŹDŹ, Z. JAROSZ, W. SOKOLEWICZ [online]. „Państwo i Prawo” 1969, z. 8–9 STEFAN ROZMARYN (1908–1969), 2014 [cit. 4. 3. 2019] Dostupné z http://konstytucja.wpia.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2014/02/rozmarn_in_memoriam.pdf

ADENAUER, Konrad [online]. Regierungserklärung des Bundeskanzlers vor dem Deutschen Bundestag vom 20. September 1949 [cit. 26. 10. 2019] Dostupné z <https://www.konrad-adenauer.de/quellen/erklaerungen/1949-09-20-regierungserklaerung>

BANDITT, Christopher [online]. Das "Kuratorium für einen demokratisch verfassten Bund deutscher Länder" in der Verfassungsdiskussion der Wiedervereinigung, 2015 [cit. 03. 11. 2019] Dostupné z https://www.boell.de/de/2015/09/17/die-verfassungsdiskussion-der-wiedervereinigung?dimension1=ds_wetter_25_jahre#23

Deutsche Geschichte in Dokumenten und Bildern [online]. Band 8. Die Besatzungszeit und die Entstehung zweier Staaten 1945-1961 Die Beschlüsse der Außenministerkonferenz der drei Westmächte in Washington (8. April 1949) [cit. 16.10.2019] Dostupné z <http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/pdf/deu/Founding%20%20GER.pdf>

HERF, Jeffrey [online]. Amnesty and Amnesia, 2003 [cit. 26. 10. 2019] Dostupné z <https://newrepublic.com/article/66780/amnesty-and-amnesia>.

JAROSIŃSKI, Mariusz__ [online]. PKWN, 2016 [cit. 26. 10. 2019] Dostupné z <https://dzieje.pl/aktualnosci/pkwn>

PRYMAS POLSKI [online]. Stefan Wyszyński [cit. 5. 6. 2019]. Dostupné z: <http://prymaspolski.pl/prymasi/stefan-wyszynski/>

Spiegel Online [online]. Adenauer gilt als der größte Deutsche, 2003 [cit. 26. 10. 2019] Dostupné z <https://www.spiegel.de/kultur/gesellschaft/unsere-besten-adenauer-gilt-als-der-groesste-deutsche-a-276108.html>

TRETERA, Jiří Rajmund [online]. Poměr státu a církve a vývoj kanonického práva [cit. 26. 10. 2019] Dostupné z <http://spcp.prf.cuni.cz/vyuka/obec-dej.pdf>

Wissenschaftliche Dienste des Deutsches Bundestages [online]. 60 Jahre Grundgesetz – Zahlen und Fakten. Deutscher Bundestag, 2009 [cit. 9. 7. 2019]. Dostupné z: <https://www.bundestag.de/resource/blob/414590/7c0ab6898529d2e6d7b123a894dbeb8f/wd-3-181-09-pdf-data.pdf>

Tištěné prameny a další zdroje

Rozhodnutí Spolkového ústavního soudu 2 BvQ 1/51 - BVerfGE 1, 1 ze dne 9. září 1951

Dokumenty o budoucím politickém vývoji Německa (Frankfurtské dokumenty) ze dne 1. července 1948

Ústavní vývoj vybraných států střední Evropy v letech 1945 - 1990

Abstrakt

Tato diplomová práce se zabývá ústavněprávním vývojem vybraných zemí střední Evropy, konkrétně vývojem v Německé demokratické republice, Spolkové republice Německo a v Polsku, a to od roku 1945 do roku 1990. Práce zachycuje významné změny na poli ústavního práva v uvedených státech a snaží se je zasadit do pozadí společenských událostí a nálad dané doby.

Po úvodním nastínění společenské situace po konci druhé světové války se práce zabývá situací v poválečném Německu, rozdělení jeho okupačních zón včetně okolností, které rozdělení předcházeli, a dále pak vzniku politických stran v jednotlivých zónách.

Třetí kapitola se věnuje vývoji ve Spolkové republice Německo. Rozebírá vznik základního zákona jakož i samotné republiky a podrobně popisuje ústavní rámec tvořený základním zákonem, přičemž neopomíná ani okupační statut a generální smlouvu. Závěr této kapitoly patří změnám základního zákona do roku 1990.

Vývojem v Německé demokratické republice se zabývá kapitola čtvrtá. Dopodrobna analyzuje ústavu z roku 1949, jakož i její změny a podobnost se základním zákonem. V další části práce zachycuje vývoj od přijetí nové ústavy v roce 1968, její postupné novelizaci, a nakonec vykresluje právní i společenské okolnosti znovusjednocení obou německých zemí.

V další kapitole práce popisuje ústavní vývoj v Polsku, resp. Polské a následně Polské lidové republice. Zabývá se okolnostmi přijetí „malé ústavy“ v roce 1947, jejím obsahem, aby následně popsala vývoj až k přijetí řádné ústavy v roce 1952. Práce poté analyzuje ústavní změny a popisuje společenské nálady a události, včetně vyhlášení válečného stavu. Závěr této kapitoly patří vývoji od revolučního roku 1989.

Poslední kapitola vykresluje postavení církví ve všech uvedených státech. Jejich postavení zasazuje do ústavního kontextu a následně analyzuje úlohu, kterou církve zastávaly v jednotlivých státech v rámci jednotlivých období.

Klíčová slova: ústava, ústavní vývoj, Německá demokratická republika, Spolková republika Německo, Polsko, církve

Constitutional development of selected Central European countries in 1945 – 1990

Abstract

This diploma thesis deals with the constitutional-law development of selected countries of Central Europe, namely the development in the German Democratic Republic, the Federal Republic of Germany and Poland, from 1945 to 1990. The thesis captures significant changes in the field of constitutional law in these countries and tries to put them into the background of social events and moods of the time.

After an initial outline of the social situation after the end of the Second World War, the work deals with the situation in post-war Germany, the division of its occupation zones including the circumstances that preceded the division, and then the emergence of political parties in each zone.

The third chapter deals with the development in the Federal Republic of Germany. It analyses the establishment of the Basic Law and the Republic itself and describes in detail the constitutional framework formed by the Basic Law, not forgetting the occupation status and the general treaty. The conclusion of this chapter belongs to the amendments to the Basic Law until 1990.

Developments in the German Democratic Republic are dealt with in the fourth chapter. It analyses in detail the constitution of 1949, as well as its changes and similarity with the Basic Law. The next part of the work describes the development since the adoption of the new constitution in 1968, its gradual amendment, and finally depicts the legal and social circumstances of the reunification of both German countries.

The next chapter describes the constitutional development in Poland, respectively. Polish and then Polish People's Republic. It deals with the circumstances of the adoption of the "small constitution" in 1947, its content to describe the development until the adoption of a proper constitution in 1952. The thesis then analyses constitutional changes and describes social moods and events, including declaration of war. The end of this chapter has been in development since the revolutionary year 1989.

The last chapter illustrates the position of churches in all states mentioned. They put their position in the constitutional context and then analyse the role that churches played in the individual states within each period.

Key-words: constitution, constitutional development, German Democratic Republic, Federal Republic of Germany, Poland, churches